

RONOR

5-6 / 1991

EESTIROOTSLASTE
KULTUURI
SELTS

SAMFUNDET FÖR
ESTLANDSSVENSK
KULTUR

Pakrilaste tagasitulek

Rågöbornas återkomst

MURELIK VABADUS

See "RONOR-i" number ilmub iseseisvas Eesti Vabariigis. Peaks olema suur juubeldamine, aga ei ole. Miks?

Esiteks oli meie tee iseseisvusele natuke kramplik ja hirmunud, rabelev ja ekslev. Ja päralt jõudsimel ka poolkogemata. Nagu õudusi täis muinasloos läks äkki üks uks korra lahti, meil oli julgust läbi astuda, ja nüüd oleme seal, kuhu tahtsime. *Riik* on vaba, aga mitte inimesed. Jaa, üks murrang vabaduse poole inimestes oli, see oli 1987-88, ja seda tähistatigi juubeldades. Aga praegu pole midagi juubeldada.

* * *

Ma olen sündinud pärast sõda. Sõjaaja hirmud on mulle teada ainult teiste suu kaudu. Stalinismi hingust olen ise tundnud. Masendavat kroonuvägivalda ja õigusest samuti. Ja ma tunnen - oleme üks vaimselt sandistatud põlvkond. Meie vanadel oli toeks mälestus ausast ajast, meie lapsi on ehk aidanud juba paistma hakanud lootusekiir. Aga ühe põlvkonna alateadvusse on armutult pekstud sovetismi ja naiivne oleks arvata, et see kõik nagu hane seljast vesi maha on jooksnud.

Hirmus raske on ennast muuta? Nii mugav on jätta süü nende hirmsate aastate kaela ning maailmalt kaastunnet kerjata. Nii lohutav on lootada, et *teised* on need, kes meie elu korda peavad seadma. Inimlik, eks! Ja täpselt nagu joodiku elu ja mõtted.

Püüadki valguse poole, aga masendud sellest, et su ümber vohab seadusetus ja ebaõiglus, vale ja röövimine, kadedus ja saamahimu. Kes püüab kramplikult ausaks jääda, see naerakse välja kui saamatu, kes oma elu ei oska korraldada. Aga "oskajad" ei taha näha, et elavad teiste arvel. Oma maa, oma rahva ja oma laste arvel.

Mõtleme oma laste hinge. Pime ei soovi oma lapsi pimedaks ja jalutu ei kasvata oma lapsi jalutuks. Laste pärast peame sellest sopast välja ronima, sest nemad käivad meie eeskujuga järgi. Kui meie end vaimsest porist puhtaks ei pese, siis väänname kõveraks ka oma laste hinged. Või ütlevad nad meist lahti.

* * *

Üks kõrges ametis olev meie seltsi liige soovis hiljaaegu, et selts muretseks talle pika viisa Rootsi. Ja tema naisele, kes selleks puhuks olevat nõus ka seltsi liikmeks astuma. See kõlab just nii, nagu nõukogude ajal parteisse astuti, et siis saab eripoodi, välismaale karjääri

BEKYMMERFULL FRIHET

Det här numret är den första upplagan av RONOR som kommer ut i den självständiga Republiken Estland. Så det borde råda ett stort jubel, men det gör det inte. Varför?

För det första så var väg till självständighet lite krampaktig och skrämmande, sprattlande och irrande. Och vårt mål nådde vi liksom genom en slump. Precis som en saga som vimlar av allehanda fälor, gick en dörr upp om för en kort stund, vågade vi kliva ut genom den, och nu är vi där dit vi ville komma. *Staten* är fri men inte människorna. Ja, ett genombrott mot frihet har vi verkligen haft också i människorna, det var 1987-88 och det firade man med jubel. Men nu finns det väl ingenting att jubla över.

* * *

Jag är född efter kriget. Krigstidens fälor känner jag bara till genom andras berättelser. Stalinismens andedräkt har jag själv känt. Likaså det deprimerande statliga våldet och rättslösheten. Och jag känner att vi i ett andligt avseende är en stympad generation. Våra föräldrar hade i vart fall minnet från ett ärligt tidevarv att stödja sig på, våra barn har kanske redan fått hjälp av den strimma av hopp som redan skymtat. Men en generations medvetande har obarmhärtigt proppats full med en sovjetisk mentalitet och det vore nävt att tro att allt detta bara rinner av som vatten från en gås.

Det är förskräckligt svårt att förändra sig själv. Det är så bekvämt att skylla allting på dessa hemska år och tigga medömkan hos västvärlden. Det är så trösterikt att tro att det är *andra* som skall skapa ordning i vårt liv. Det är ju mänskligt, eller hur? Precis som en drinkares liv och tankar.

Man stretar mot ljuset, men deprimeras av att det är laglöshet och orättvisa, lögn och tjuveri, avundsjuka och snikenhet. Den som krampaktigt försöker förbli ärlig, blir utskrädd som en tönt som inte klarar av att ordna sitt liv. Men de som "kan" det, vill inte låtsas om att de lever på andras bekostnad. På sitt lands, sitt folks och sina barns bekostnad.

Låt oss tänka på våra barns själar. Den blinde vill inte att hans barn skall bli blinda, den vanføre önskar sig inte ett handikappat barn. För barnens skull måste vi ta oss upp från smutsen, för det är vår förebild som de skall följa. Om vi inte tvättar oss rena från den andliga smutsen, då vanställer vi också våra barns själar. Eller så överger de oss.

* * *

En medlem i vårt samfund som har en hög befattning i samhället, begärde nyligen att samfundet skulle skaffa

teha ja muud. Ingerisoomse selts olevat oma liikmetele viisad muretsenud. Võib-olla. Aga ma kuulsin ühest vanemast ingeri abielupaarist Soomes, kellele suveks tuli külla sellise viisaga kauge sugulane, üks noor mees Eestist. Võõrustajad olid ise parajasti töötud ja majanduslikus kitsikuses. Ometi püüdsid nad poisile siit-sealt juhuslikke tööotsi otsida. Ja poisil oli häbematu suhtetunne, et selle paari kuuga peab ta Soomest endale auto muretsema. Ning vanapaar pihtis vaikselt oma tuttavale, et küllap tuleb neil poisi soovi täitmiseks pangalaenu teha.

Nii Svenska Odlingens Vänner kui Eestirootslaste Kultuuri Selts on *kultuuriühingud* ja mõlema napp majanduslik jõud on kogunenud sellest piskust, mis inimesed vabatahtlikult eestirootsi asja ajamiseks on andnud. On nii palju vaja teha eestirootsi kultuuri hoidmiseks ja ajaloo kirjutamiseks, viia lahutatud sugulasi jälle kokku, aidata välja rändama sunnituul uuesti kodu leida ja toetada noorte õppimist. Aga äri ja lõbureisid jäävad väljapoole mõlema seltsi võimalusi ja püüdlusi. Ning viisasisid annavad ikka saatkonnad, mitte seltsid.

* * *

Praegusel ebakindlal ajal ei tea paljud, kuidas enda elu korraldada. Aga on üks varandus, mis on meie esiisadid toetanud igasuguse võõra võimu vastu ja aidanud ikka jälle üles ehitada sõjast laastatud maa. See on haridus. Mitte üksi raamatutarkus, vaid haridus, teadmised ja oskus oma teadmisi kasutada. Ennast harides ja ametit õppides saad rikkamaks, ilma kellelki midagi ära võtmata. Ja oma oskusi teistega jagades ei jää sa kübetki vaesemaks. Ning kõige väärtuslikum kogemus, mida Rootsilt ja teistelt vabadelt maadelt võib saada, on see, kuidas ka täiskasvanud on õpetamist väärt ja et õppida pole tõepoolest kunagi hilja.

On ütle mata tore, et nii rootsi kui eesti keeles *haritakse* nii maad kui inimest. Ning oma maad ja iseennast tuleb meil kõigil nüüd hoolega harida. Sõda on möödas ja oma maa tuleb jälle üles ehitada. Ning esivanemate maad ja ausa töö mälestust ei tohi meie ära narrida, vaid peame oma lastele jätma samasuguse esivanemate maa ja ausa töö mälestuse. Alles siis saame vabaks.

Ain Sarv

Toimetaja tervisliku seisukorra tõttu on "RONOR-i" see number hiljaks jäänud. Loodame, et lugeja selle andestab ja usaldust lehe vastu ei kaota. Toimetus.

På grund av redaktörens sjukdom har detta nummer av RONOR blivit försenat. Vi hoppas att läsaren förlåter detta och inte mistar förtroendet för tidningen. Redaktionen.

honom ett svenskt långtidsvisum, så också för hans hustru som för den skull var beredd att bli medlem i samfundet. Det låter precis så som man brukade ansluta sig till kommunistpartiet under den sovjetiska perioden. Som medlem kunde man då få besöka specialaffärer, resa till utlandet, göra karriär och mycket annat. Den ingermanländska föreningen skulle nämligen ha skaffat visum åt sina medlemmar. Måhända. Men jag har hört om ett äldre ingermanländskt par i Finland som under sommaren fick besök av en avlägsen släkting med sådant visum, en ung man från Estland. Värdfolket själva var för tillfället arbetslösa och i ekonomiskt trångmål. Ändå försökte de finna tillfälliga arbeten åt den unge mannen. Och den var fräck nog att kräva att han under dessa två månader måste skaffa sig en bil i Finland. Det gamla paret klagade tyst inför en av sina bekanta att de uppenbarligen måste ta ett banklån för att uppfylla ynglingens önskemål.

Såväl Svenska Odlingens Vänner som Samfundet för Estlandssvensk Kultur är *kulturföreningar* och de bådas ringa ekonomiska styrka har uppstått genom de små gåvor som folk har givit frivilligt för att främja den estlandssvenska saken. Det finns så mycket som skall göras för att bevara den estlandssvenska kulturen och skriva ned historia, för att återföra släktingar som blivit skilda från varandra, för att hjälpa de som en gång tvingades att utvandra att återfinna sina hem och för att stödja ungdomar med deras studier. Men affärer och nöjesresor är någonting som varken den ena eller andra föreningen har råd med. Och visum utfärdas av ambassader, och inte av några föreningar.

* * *

Under den nuvarande, ovissa tidsperioden finns det många som inte vet hur de borde ordna sitt liv. Men det finns en skatt som har hjälpt våra förfäder mot all främmande makt och hjälpt dem att åter bygga upp det krigshärjade landet. Detta är bildning. Inte bara den bokliga lärdomen, utan utbildning, kunskaper och förmågan att använda sina kunskaper. Genom att utbilda sig och lära sig ett yrke blir man rikare, utan att behöva ta bort någonting från någon. Och genom att dela med sig av sina kunskaper till andra blir man inte ett dugg fattigare. Och den värdefullaste erfarenheten som man kan få i Sverige eller andra fria länder är insikten om att även vuxna är värda utbildning och att det verkligen aldrig är för sent att utbilda sig.

Det är en mycket intressant och trevlig tillfällighet att man både på estniska och svenska *odlar* både jord och sin själ. Och nu gäller det för oss alla att med flit odla både vår jord och våra egna själar. Kriget är över och vårt land måste byggas upp igen. Och förfädernas jord och minnet av deras hederliga arbete får inte skändas, utan vi måste ge våra barn en välskött fädernesjord och minnet av förfädernas hederliga arbete. Först då blir vi fria.

Ain Sarv

TÄHELEPANU- VÄÄRNE JUUBEL RUHNUL

Bengt Schantz

Rootsis elavaile ruhnlastele, kes juulis külastasid jälle oma endist kodusaart Ruhnul Eestis, oli see suur silmapilk, kui Ruhnul kiriku uus orel esmakordselt mängis. Korjandus uue oreli heaks kestis ligi kaks aastat. Ka meie kandist on paljud annetajad kaasa aidanud korjandustel jumalateenistuste ajal ja koguduseõhtutel, kus ma olen näidanud pilte ja jutustanud sellest Riia lahe väikesest omapärasest saarest, kus kord elasid rootslased. Nüüd on mul rõõm headele annetajatele teatada, et orel seisab talle määratud paigal Ruhnul kiriku rõdul ja täidab suursuguselt oma otstarvet.

Pühitsemiskontserdil mängis Tallinna väljapaistev organist Rolf Uusväli, kes on ka Rootsis tuntud kontsertide ja plaatide kaudu. Ta oli Ruhnul oreliga rahul ja tema meelest on see nii vormilt kui kõlalt kirikuruumiga hästi sobitatud. Tallinnas Kriisa orelitöökojas ehitatud oreliil on kuus registrit (*). Tänu meie heatahtlikele valuutaannetustele ei maksnud see rohkem kui 129 000 Rootsi krooni. Selle summa oleks kogutud raha katnud, kui poleks ootamatuid kulusid mõranenud kirikukella parandamisele ja katuse värvimisele. Nüüd puudub veel 10 000 krooni, mille Ruhnulaste Ühing loodab tagantjärele kokku koguda.

* Rootsi ruhnulaste tellisid viie registriga oreli. Meister Kriisa arvates vajas kirikuruum kuut registrit, ja selle kuuenda annetas ta kirikule omalt poolt. (Toim.)

MÄRKLIGT JUBILEUM PÅ RUNÖ

av Bengt Schantz

Det var ett stort ögonblick för de svenska Runöborna som förra veckan gjorde ett återbesök på sin forna hemö, Runö i Estland, när den nya kyrkorgeln togs i bruk för första gången. En insamling för en ny orgel på Runö har pågått i närmare två år. Också många givare i vår bygd har bidragit med gåvor genom kollektor vid gudstjänster och församlingsaftnar, där jag visat bilder och berättat om den särpräglade lilla ön i Rigabukten, där det en gång bodde svenskar. Nu har jag glädjen att meddela alla goda bidragsgivare, att orgeln är på plats på läktaren i Runö kyrka, och att den på ett förnämligt sätt tjänar sitt syfte.

Invigningskonserten hölls av en framstående orgelmusiker från Tallinn, Rolf Uusväli, som är känd också i Sverige genom konserter och gramfoninspelningar. Han uttryckte sin belåtenhet med Runöorgeln och tyckte att den både form- och klangmässigt var väl anpassad till kyrkorummet. Orgeln, som är byggd av orgelfirman Kriisa i Tallinn, har sex stämmor (*). Genom våra gynnsamma valutförmåner har den inte kostat mer än 129 000 svenska kronor. Detta belopp skulle ha täckts av de insamlade medlen, om inte en viss avbränning skett genom lagning av en sprucken kyrkklocka och nödvändig målning av kyrkans yttertak. Nu fattas ca 10 000 kronor som Runöbornas förening hoppas kunna samla ihop i efterhand.

* Runöborna i Sverige beställde orgel med fem stämmor, men för att mästare Kriisa tyckte att kyrkorummet behöver sex stämmor, donerade han en stämma till från sin sida. (Red.)

Üks selle suve tippsündmusi oli kindlasti Ruhnul esma-
mainimise 650. aastapäeva tähistamiseks peetud Ruhnul
päevad. Täname siinjuures päevade põhikorraldajaid
Ruhnulaste Ühingu Rootsis, Ruhnul vallavalitsust ja Saare-
maa maavalitsust ning laseme lugejal Ruhnul päevadest osa
saada kahe Ruhnul suhtes väga erineva inimese silmade läbi.

Ruhnul kirikuõpetaja Gunnar Schantzi poeg Bengt
Schantz lahkus saarelt nelja-aastasena ja on nüüd Rõda
kirikuõpetaja Rootsis. Palju annetusi Ruhnul kiriku uue oreli
heaks kogunes tänu Bengt Schantzi eestvõtmisele. Ruhnul
päevade üks kõitvamaid üritusi oli Bengt Schantzi slaidi-
programm oma isa fotoalbumi piltidest koos asjakohaste
kommentaari ja jutustustega.

Anneli Ammas on Läänemaa edukaima ja Eesti ühe
sisukama ajalehe "Lääne Elu" toimetaja, kes Ruhnul oli
esimest korda elus.

Ett av förra sommarens toppevenemang var säkert Runö-
dagarna som ordnades för att uppmärksamma firandet av
650-års jubileet av Runös första omnämnande i historiska
urkunder. Vi vill härmed tacka dagarnas huvudarrangörer Runö-
bornas Förening i Sverige, Runös kommunstyrelse och
Ösels länsstyrelse. Och vi låter också läsaren ta del av Runö-
dagarna genom ögon av två personer som har mycket olika
anknytning till Runö.

Bengt Schantz, son till Runös kyrkoherde Gunnar
Schantz, lämnade ön som fyraåring och är idag kyrkoherde i
Rõda i Sverige. Många gåvor till Runös kyrkas nya orgel
samlades in på Bengt Schantz initiativ. Ett av Runödagarnas
mest fängslande evenemang var Bengt Schantz program med
diabilder som var gjorda efter fotografier i hans fars foto-
album, med vederbörliga kommentarer och berättelser.

Anneli Ammas är redaktör för tidningen Lääne Elu, som
är den framgångsrikaste i Vik och en av de innehållsrikaste i
hela Estland. Hon besökte Runö för första gången i sitt liv.

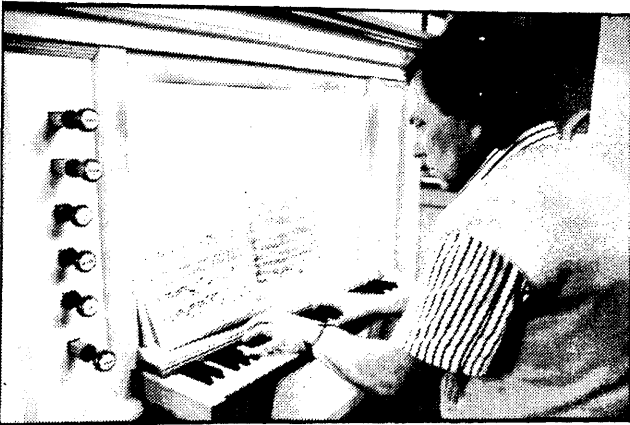

Foto: Jaan Rõõmus

- Ruhnu uue oreli pühitsemiskontserdil mängis Tallinna väljapaistev organist Rolf Uusväli.
- *Runö kyrkas nya orgel invigdes av den framstående organisten från Tallinn, Rolf Uusväli.*

Tuuline merereis

Reis Ruhnule oli kõigile meile suur elamus. Kui ma eelmine kord oma prouaga saart külastasin, lendasime me Saaremaalt helikopteriga, mis oli üsna mõnus reis üle päikeses sillerdava mere. Seekordne reis oli palju vintsutavam. Et meid oli ligi kaheksakümmend reisijat, pidi Ruhnu sõidetama laevaga. Ilm oli tuuline, külm ja sompus. Meri mässas veel äsjasest tormist ja meile mõeldud laev oli pidanud saarestikus varju otsima ega saanud meile Pärnu järele sõita.

Meie eestlasest reisijuht leidis siiski lahenduse - sunnitult, kuna mingit õõbimisvõimalust Pärnus ei olnud. Ta sai nõusse mõned naabruses olnud kalasadama kalurid, et need viiksid meid lahtiste kalapaatidega kolme reisiga lähedalolevale Kihnu saarele. Sellest tuli üks kohutav tunniajane sõit halva ilmaga läbi pidevalt paati uhtuva mere. Muist reisijaid rippus merehaisetena üle reelingu, teised püüdsid asjata presenti üle peade hoida, et end peale käiva mere eest kaitsta. Kõik läks siiski hästi, vaid randumisel puutus paat paar korda põhja.

Kihnus läksime maale, kus saime lõkke juures riideid kuivatada ja ennast soojendada. Hilisõhtul saabus viimaks üks suurem laev, mis meid kõiki pardale võttis, ja kui olime terve öö kõikunud ja rullanud äreval Riia lähel, jõudsime koidikul oma reisi sihini, väikese Ruhnu saareni, otsisime leetseljakute vahelt teed ja jõudsime lõpuks kuivale maale. Et kõik tervetena kohale jõudsid, see tegi meie reisi vastutava korraldaja nii õnnelikuks, et ta seal-samas annetas reisikassast Ruhnu oreli fondi 3000 krooni. "Jumal aitas mind," selgitas ta.

Meid majutati mõnesse nn. võõrastemajja, mis olid just külaliste majutamiseks ehitatud, aga paljud endised ruhnlased said elada oma majades, mis nad 1944. aastal lahkudes maha olid jätnud. Kui päike tõusis, oli ilm ilus ja kogu Ruhnus oleku ajal oli ilusaim suveilm, mida mõelda võib. Oma varasemate vintsutuste eest saime väärilise tasu.

Blåsigt sjöresa

Resan till Runö blev en stor upplevelse för oss alla som deltog. Förra gången jag och min fru besökte ön, flögs vi över från Ösel med helikopter, en ganska angenäm färd över ett solglittrande hav. Den här gången var resan betydligt mer strapatsrik. Eftersom vi var drygt åttio resenärer, företogs överresan till Runö med båt. Vädret var blåsigt, kallt och disigt. Sjön var grov efter en tidigare kuling, och den ordinarie båten hade tvingats ta skydd i skärgården och kunde inte hämta oss i Pärnu som avsett var.

Vår estnische reseledare fann dock på råd - han var tvungen eftersom inga övernattningsmöjligheter fanns i Pärnu. Han övertalade några fiskare i en angränsande fiskehamn att frakta sällskapet i tre omgångar i öppna fiskebåtar till den närbelägna ön Kynö. Det blev en vådlig sjöresa som tog en timmas tid i dåligt väder med överspolande sjö hela vägen. Somliga av resenärerna hängde sjösjuka över relingen, andra försökte förgäves hålla en presenning över huvudet för att skydda sig mot den rykande sjön. Allt gick dock väl utan andra tillbud än ett par bottenkänningar vid angröingen.

Vi kom iland på ön Kynö, där vi fick torka kläderna och värma oss vid en öppen eld. Sent på kvällen blev vi äntligen hämtade av den större båten, som kunde ta oss alla ombord, och efter att ha slingrat, rullat och stampat i den upprörda Rigabukten hela natten nådde vi i gryningen fram till den lilla ön Runö, som var resans mål, sökte oss in mellan sandrevlarna och kom så till sist upp på torra land. Den ansvarige researrangören var så tacksam över att alla kommit välbehållna iland, att han på stående fot donerade 3 000 svenska kronor ur resekassan till orgelfonden på Runö. "The Lord has helped me", som han uttryckte saken.

Vi inkvarterades i några sk vandrарhem, som byggts för att ta emot besökare, och flera av de f d Runöborna fick bo i sina gamla gårdar, som de lämnat vid flykten 1944. När solen gått upp, visade sig vädret vara vackert, och under hela vår vistelse på Runö hade vi det underbaraste sommarväder man kan tänka sig. Vi fick riklig lön för våra tidigare utståndna strapatser.

Tähelepanuväärne juubel

Lisaks oreli sisseõnnistamisele oli meie reisi põhjuseks ka tähelepanuväärne juubel, mille tähistamise olid üheskoos korraldanud Ruhnlaste Ühing Rootsis, Saaremaa maakonnavõimud ja Ruhnu vallavalitsus. Taheti pidulikult märkida olulist dokumenti aastast 1341, mis tõendab rootslaste asumist Ruhnul juba varasel keskajal. Ürik on Kuramaa toleaege piiskopi Johannese kiri, milles ta lubab "neil rootsi kodanikel, kes elavad veest ümbritsetud Ruhnu saarel, vallata oma omandust rootsi õiguse järgi". Seega siis tähistasime 650 aasta juubelit, et meenutada seda pikka aega Eesti ajaloos, mil seda väikest Riia lahe saart asustas rootsi keel ja eriline kultuur läbi aastasadade kuni meie ajani välja. Rootslaste ajastu lõppes 4. augustil 1944, kui kõik järelejäänud saareelanikud jätsid oma kodud ja kodusaare ning sõitsid põgenikena Tallinna kuunaril "Juhan" Rootsi.

Ühistunne ja pidu

Ruhnu päevad toimusid perekondlikul ja pidulikul viisil. Väga lihtsates oludes seltsisid "vanad" ruhnlased saare praeguste elanikega, keda on kuuskümmend. Peale nende võttis pidustustest osa mitu reisiseltskonda mandrilt. Väike küla moodustas üheainsa suure seltskonnaruumi, kus me enamjaolt viibisime, väljas ilusa suveilma käes. Me jalutasime paitavpehmetel külätänavatel, vestlesime rühmiti suurte lopsakate puude varjus ja suplesime kilomeetripikkustel liivarandadel. Igaüks kolmest pidupäevast oli täis tegevust nagu seminarid, ettekanded ja pildinäitamised, mis käsitlesid endiste ruhnlaste elu-olu, kultuuri ja töid.

Pühapäeval peeti Ruhnu kirikus pidulik jumalateenistus. Paljud rootsi-ruhnlased olid oma vanades kirikurõivis värvikate rätide ja kõrgete tanudega, mehed kalevist pükstes linaste särkide ja triibuliste vestidega. Teenistus toimus eesti-rootsi korra kohaselt. Minu kõrval oli Jüri Reintam, saarel elav usuteaduse üliõpilane, kes tahab saada kirikuõpetajaks. Tema luges eestikeelseid palveid ja tõlkis minu jutlust. Mina lasksin kirgastumispäeva tekstidel selgitada meie olukorda ja anda põhjust meenutada meie pühasid mälestusi. Palju oli armulauli, neist mitmed vanad ruhnlased pisarsilmil. Organist Rolf Uusväli saatis oreli eesti-rootsi psalme ja üks mandri-eesti koor (*) laulis nii hästi, nagu ainult eesti koorid oskavad.

Nii lõppesid Ruhnu päevad mõlemapoolsete sõpruse-avaldustega ja lootustega jälleägemisele. Sõlmiti palju kontakte ja loodame, et tuleviku areng annab Läänemere mõlema kalda rahvale võimaluse omavahel läbi käia nagu muiste.

Märkligt jubileum

Syftet med vår resa var förutom orgelinvigningen - ett märkligt jubileum, som arrangerats av svenska Runö-föreningen i samarbete med länsmyndigheterna på Ösel och den lokala kommunen på Runö. Man ville med högtiden-uppmärksamma ett märkligt dokument från år 1341, som visar att det redan under tidig medeltid bodde svenskar på Runö. Dokumentet är ett brev från dåvarande biskopen Johannes av Kurland, vari han tillförsäkrar "de svenska personer, vilka bebo den kringflutna ön Runen, att de skola besitta sin egendom efter svensk rätt". Det var alltså ett 650-årsjubileum vi firade för att ihågkomma den långa period i Estlands historia, då den lilla ön i Rigabukten varit bebodd av svenska språk och sin säregna kultur genom århundradena ända in i vår tid. Denna svenska period avslutades den 4 augusti 1944, då alla de kvarvarande öborna lämnade sina hem och sin hemö som båtflyktingar ombord på skonaren "Johan" av Tallinn och överfördes till Sverige.

Gemenskap och högtid

Runö-dagarna genomfördes på ett både familjärt och högtidligt sätt. Under mycket enkla förhållanden samsades de "gamla" Runöborna med de nuvarande invånarna på ön, ett sextiotal. Dessutom deltog flera ressällskap från Estlands fastland. Den lilla byn utgjorde ett enda stort sällskapsrum, där vi mestadels vistades ute i det fria i det vackra sommarvärdet. Vi promenerade på de sandmjuka bygatorna, samtalade i grupper i skuggan av de stora lummiga träden och badade vid de kilometerlånga sandstränderna. Var och en av de tre jubileumsdagarna var fyllda av aktiviteter såsom seminarier, föredrag och bildvisningar, som handlade om de forna Runöbornas levnadsförhållanden, kultur och arbetsliv.

På söndagen firades högtidsgudstjänst i Runö kyrka. Många av de svenska Runöborna var klädda i sina gamla kyrkdräkter med färggranna schalar och toppiga huvudbonader, männen bar vadmalsbyxor, linneskjortor och randiga västar. Högmässan utformades enligt estlands-svensk ordning. Jag hade vid min sida Jüri Reintam, en teologie studerande som är bosatt på ön och som ämnar utbilda sig till präst. Han läste bönerna på estniska och översatte min predikan. Jag lät texterna på Kristi Förklarings dag tolka vår situation och ge oss anledning att tänka på våra heliga minnen. Ett stort antal nattvardsgäster deltog, flera av de gamla Runöborna med tårar i ögonen. Organisten Rolf Uusväli spelade på den nya orgeln till de estlands-svenska psalmerna, och en kör från estländska fastlandet (*) sjöng så bra som bara estländska körer kan.

* Taebla kammerkoor. (Toim.)

* Taebla kammarkör. (Red.)

See isemoodi reis lõppes sellega, et jääme paariks päevaks Saaremaa pealinna Kuressaarde, endisesse Arensburgi, mis oli ruhnlaste lähim linn ja kaubapaik. Kuressaare paistis meeldiva ühepereelamutega linnana hästihoitud vana linnasüdamega. Kuursaaliga linnapargis valitses rõõmus 20-ndate aastate vaim. Suursugune piiskopiloss, mis valitseb linna mere poolt, on kord kuulunud Magnus Gabriel de la Gardie'le.

Südantliigutav hetk

Kuressaare vanal surnuaial oli meil unustamatu pühalik hetk, kui kattet vabastati mälestuskivi neile viiele ruhnlasele, kes aastal 1941 langesid nõukogude terrori ohvriks. Nad leiti koos sajakonna hukatud vangiga suurest august vana kindluse õuel. Saksa okupatsiooni ajal kaevati surnud välja, identifitseeriti ja maeti lihtsal kombel Kuressaare surnuaiale.

Nüüd käib kogu Eestis nõukogude terrori ohvrite väljaselgitamine. Avaldatakse ohvrite nimekirju ja avatakse mälestuskive.

Oli südantliigutav hetk, kui me seisime viie ruhnlase haudadel ja pidasime lihtsa matusetalituse. Kaks leske oli meiega, Lovisa Österman ja Katarina Björk. Neile oli see olnud reisi tähtsaim siht: anda oma meestele viimane truudusetunnistus, viia lõpule lein, mis kestnud viiskümmend aastat.

Mälestused elavad

Tagasiteel sõitsime mööda rannikut, kus külastasime mõnd tähtsat eestirootsi ala, Haapsalut ja Noarootsit, piirkonda, kus enne aastat 1944 elas umbes 5000 rootslast. Peaaegu kõik nad läksid Rootsi. Eestirootslaste aeg Eestis on möödas. Aga mälestused elavad ja võivad olla ühendavaks sidemeks vennastumise teel, kui rahvad mõlemal pool Läänemerd teineteisele lähenevad.

Foto: Evert Edström

Så avslutades Runödagarna under ömsesidiga vänskapsbetygelser och förhoppningar om återseende. Många kontakter har knutits, och man får hoppas att framtidens utveckling skall göra det möjligt för folken på Östersjöns båda sidor att umgås som i forna tider.

Denna annorlunda resa avslutades med att vi stannade några dagar i Ösels huvudort, Kuressaare, det forna Arensburg, som utgjorde Runöbornas närmaste stad och handelsplats. Kuressaare visade sig vara en trevlig villastad med en bevarad äldre stadskärna. En atmosfär av det glada 20-talet rådde i den gamla kurortsparken med sitt societetshus. Den pampiga biskopsborgen, som dominerar stadens sjöside, har en gång ägts av Magnus Gabriel de la Gardie.

Gripande stund

På Kuressaare gamla kyrkogård upplevde vi en oförglömlig högtidsstund, då en gravsten avtäcktes till minne av fem Runöbor, som 1941 föll offer för den sovjetiska terrorn. De hittades tillsammans med ett hundratal andra avrättade fångar i en grop invid den gamla borgen. Under den tyska ockupationen grävdes liken fram och identifierades samt begravdes på enklaste sätt på Kuressaares kyrkogård.

Nu pågår en dokumentation av sovjetterrorrens offer i hela Estland. Namnen på offren publiceras och minnesstenar reses.

Det var en gripande minnesstund, när vi stod inför de fem Runöbornas grav och förrättade en enkel jordfästningsakt. Två av änkorna var med, Lovisa Österman och Katarina Björk. För dem var detta resans främsta syfte: att få ge sina män den sista gården av tillgivenhet, en avslutning på ett sorgearbete som varat i femtio år.

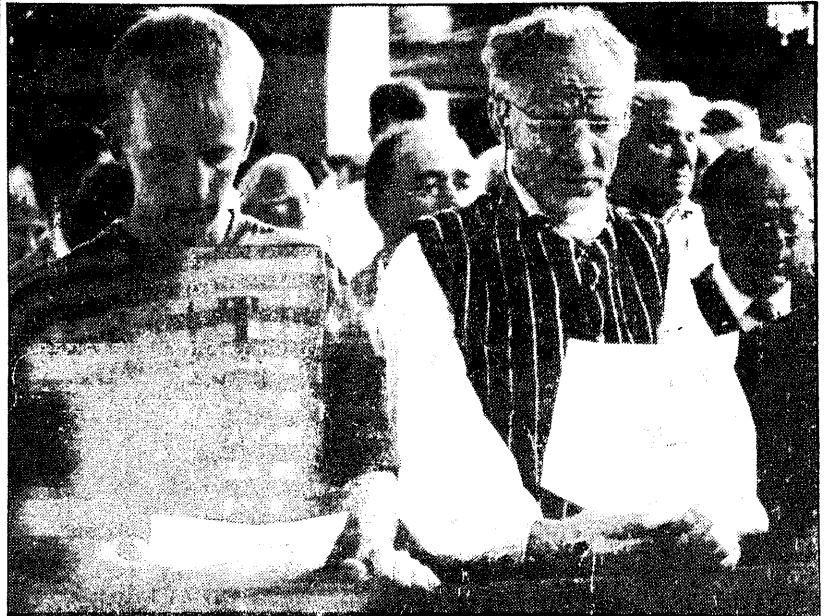
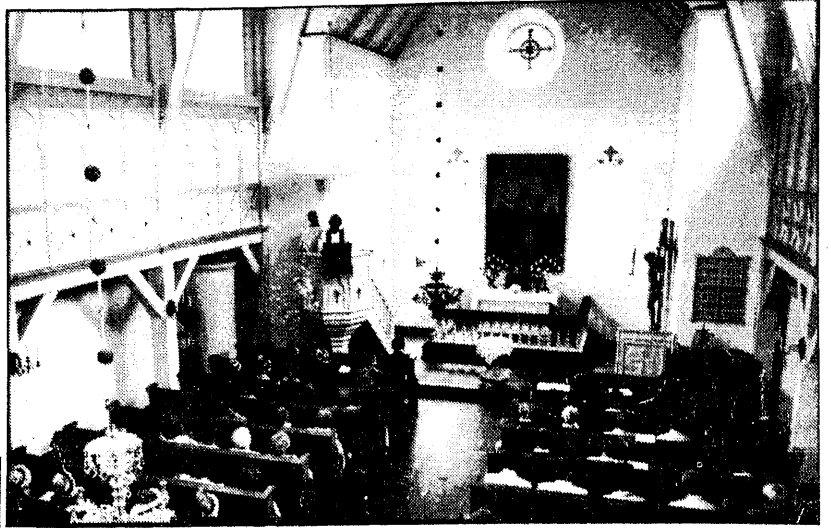
Minnena lever

På hemvägen reste vi utmed den estniska kusten, där vi besökte några av de mest betydelsefulla svenskbygderna, Nuckö och Haapsalu, ett område där det före 1944 bodde ca 5 000 svenskar. Så gott som alla dessa befinner sig nu i Sverige. Den svenska befolkningens tid i Estland är förbi. Men minnena lever, och dessa kan bli ett sammanbindande band i folkförbrödringens tjänst, när folken på båda sidor om Östersjön åter skall närma sig varandra.

- Mälestuskivi viiele ruhnlasele, kes aastal 1941 langesid nõukogude terrori ohvriks.
- Minnesstenen över de fem Runöbor, som 1941 föll offer för den sovjetiska terrorn.

Ruhnu päevad Runö- dagarna

Fotod: Jaan Röömus

RUHNU ASUB VÄLJASPOOL AEGA

Anneli Ammas

Kodust võib ära olla nii, et tagasi tulles võid jätkata lahkumisel pooleli jäänud lauset. Teinekord võid aga viibida eemal vaid mõne päeva, kuid tagasi tulles pole su vanadel lausetel ega sind ümbritsevatel esemetel enam endist tähendust. See koht, kus sa olid ja elu, mida vahepeal elasid, võivad anda su tajule uue ja olulise kogemuse. Nii võib tänasel Eestimaal ehk kõige sagedamini juhtuda läänemaailmaga kokkupuute, välismaareisi järel.

Nagu oleksin välismaal käinud, nii mõjus minusse kui mandrieestlasesse käik Ruhnule. See oli võimalus kogeda elustiili, milles looduse stiimia mängib äärmiselt olulist rolli.

Sõit Ruhnule, viibimine seal ning tagasitulek meenutas kõigepealt filmi. Algas see film Pärnus tormivarjus oodates ja ööd mööda saates. Jätkus suure tuule käes üle mere sõites ja ahtris üle reelingu kummargil olles. Samal ajal sai ükskõikseks tuttavaks kogu laevaseltskond. Oli seal endisi Ruhnu kolhoosnikke, oli suvitajaid ja eestirootsi seltsi rahvas. Igaühel oma lugu, kuhu kuulus ka seos Ruhnuga. Film jooksis edasi Ruhnu sadamas, kus pärast vintsutusi noorhärä veel laevas lõõtsa välja võttis ja mängis.

Siis algas filmi teine seeria: Ruhnu. Vaevatud ja haledaljaljakas laevaseltskond ning tuulega harjunud saarerahvas sadamas. Sõit autokastis läbi saare. Edasi soe koolimajapastoraadi köök, ridvaga madal kaev.

Iga kujund meenutas midagi, vist lapsepõlves loetut või unistatut. See oli sõit maale, kuhu on raske jõuda ja kus elu algab saare ühes otsas ning lõpeb teises. Vahepeal pakub loodus kõike, mida põhjamaal leida võib. Tervik.

Ruhnul viibides pole sul minevikku, sest oled seal ja müü on liiga mujal. Nüüd, paar kuud hiljem kirjutades usun, et ruhnlased olid rootslased, ruhnlased olid nn kolhoosnikud ja ruhnlased on ka tänased Marika, Priit, Jüri ja teised. Saarel käisin ringi ja otsisin ruhnlast. Otsisid teisedki. Külatänaval tuli ikka ja jälle vastu pikk mees ja sõnas: "Ah teie siis oletegi need päris ruhnlased!" Temagi otsis, aga oli sel hetkel isegi see "päris ruhnlane".

Kuulsin saarel palju lugusid. Kolhoosiajast kõneldi mitmeti. Tollased tüdrukud, tänased keskeale lähenevad naised laulsid ühel ööl Andersi talus oma noorpõlve laule. Nad vaimustusid viisist ja värsist. Need laulud olid nii või teisiti Ruhnuga seotud, kuigi kõnelesid vahvast traktoristist. Neis oli ka palju juttu merest.

RUNÖ STÅR UTANFÖR TIDEN

av Anneli Ammas

Man kan också vara borta hemifrån på ett sådant sätt, att man vid hemkomsten fortsätter den mening som avbröts när man gick. Men ibland kan man vara borta bara några dagar men vid återkomsten saknar dina gamla yttranden och de föremål som omger dig sin förra betydelse. Den plats där man levat under tiden, kan ge ens känsloliv en ny och väsentlig erfarenhet. Så är det ofta för dagens Estländare efter en utlandsresa i väst.

På mig som en fastlandsestniska inverkade resan till Runö som en resa till utlandet. Det var ett tillfälle att uppleva en livsstil i vilken naturkrafterna spelar en ytterst betydelsefull roll.

Resan till Runö, vistelsen där och hemkomsten påminde i första hand om en film. Filmen började i Pärnu där vi övernattade i väntan på att stormen skulle mojna. Resan fortsatte med en båtresor i stark blåst där vi stod lutade över akterrälingen. Samtidigt blev man en efter en bekant med hela resesällskapet. Där fanns före detta kolchosbönder från Runö, semesterfirare och folk från estlands-svenska samfundet. Var och en hade en egen historia där också ett band till Runö ingick. Filmen fick en fortsättning i Runö hamn, där en ung herre, efter alla strapatser, tog redan på båten fram sitt dragspel och spelade för oss.

Då började filmens andra del: Runö. Det utmattade och tragikomiska resesällskapet och de vindvana öborna i hamnen. En resa på bilflak över hela ön. Vidare det varma köket i skolan-prästgården, den grunda brunnen med svängel.

Varje bild påminde om någonting, kanske om något som man läst eller drömt i barndomen. Det var resan till ett land som är svårt att nå och där livet börjar vid öns ena ände och slutar i den andra. Däremellan bjuder naturen på allt som man kan finna i ett nordligt land. En helhet.

På Runö, har man inget förflutet, man är där och allt annat är alltför annorstädes. Nu, ett par månader efteråt när jag skriver detta, tror jag att både svenskar och de kolchosbönder som tog över efter runöbor och även dagens Marika, Priit, Jüri och andra är runöbor. När ja var på ön så gick jag runt och omkring och sökte efter runöbon. Det gjorde de andra med. På bygatan kunde man gång efter annan träffa en lång man som sade: "Jaså, det är ni som är de verkliga runöborna!" Även han sökte men var vid det ögonblicket själv den "verkliga runöbon".

Rootslastest ruhnlased kõndisid talude varemetes, kõndisid nagu unes. Kas olid koju jõudnud? "Neil on toad ka nii segi!" lausus üks vana rootslane nende kohta, kes tema ehitatud majas täna elavad. Ja ometi on tänasedki elanikud ruhnlased. Ka nemad elavad seal väljaspool aega. Nii hästi kui oskavad.

Ruhnust läheb ikka nii mõnigi minema. Võib-olla ei kannata ajatust välja. Pahandas üks minema läinud mees, et need, kes saarel alles, ei tee midagi. "Tule ja tee!" sõnas teine. Nad oleksid peaaegu käitsi kokku läinud.

Ruhnu päevad andsid oma jälje. Sellist pidu pole võimalik mujal pidada, nagu peeti saarel. Seegi oli tervik. Saarel oli selleks puhuks loodud uusi ärisid, baare, uusi näitusepaiku. Mis mujal on tavaliselt hajali, oli Ruhnus tihedasti koos. Seal olid kõik lõbustused, seminarid, kontserdid ning teenindus kõikvõimalikel aladel.

Vanast Ruhnust on kirjutatud ja kõneldud kui omaette kommunist, iseseisvast ühiskonnast. Tõesti, sealsamas seminaridel kõneldud ajaloojuttudele pakkus saar igas mõttes illustratsiooni.

Ruhnu on Ruhnu - seda kogesin Ruhnu päevadel. Ja see oli uus kogemus.

På ön hörde jag många historier. Om kolchosperioden talade man mycket. Dåtidens flickor, kvinnor som i dag närmar sig medelåldern, sjöng sin ungdoms sånger en natt på Anders gård. De var förtjusta i melodin och versen. Trots att dessa sånger mest handlade om en duktig traktorförare så handlade de också om Runö. Det talades också mycket om havet i dem.

De svenska runöborna vandrade mellan de förfallna gårdarna, de vandrade liksom i sömnen. Hade de nu äntligen kommit hem? "De har ingen ordning i rummen heller!" sade en gammal svensk om de som i dag bor i det hus han en gång byggt. Och ändå är också dagens invånare runöbor. Också de lever där utanför tiden. Så gott de kan.

Det finns alltid någon som bryter upp från Runö. De kanske inte står ut med tidlösheten. En man som lämnat ön var förargad över att de som finns kvar på ön inte gör någonting. "Kom och gör någonting själv!" sade den andre. De var vippen att råka i luven på varandra.

Runödagarna satte sina spår. Det är omöjligt att hålla en liknande sådan fest som man höll på ön. Också den var en helhet. På ön hade man för tillfället öppnat nya affärer, barer och utställningsplatser. Det som på andra platser ligger vanligt sprida över ett större område, låg i Runö tätt sammanpackat. Där fanns alla möjliga nöjen, seminarier, konserter och service.

Det har skrivits och talats mycket om en slags säregen kommun, ett självständigt samhälle. Sannerligen bjöd ön å illustrationer till alla historiska resonemang som man kunde höra på seminarierna.

Runö är Runö - detta upplevde jag under Runödagarna. Och det var en ny upplevelse.

Foto: Jaan Rõõmus

PAKRILASTE TAGASITULEK

Lena Enggrön

Juba kolmandat aastat järjest oli käes aeg reisisida Eestisse, mis ka sel korral jättis meile sügava mulje ja kauni mälestuse kogu eluks. Nagu ikka oli meil kaasas suur kõrgrõhkond ja ilm ei võinud parem olla. Oli 24. juuli 1991 ja seltsiks olid mul minu pere ja veel umbes kolmkümmend mitmes vanuses pakrilast. Oli hea meel tunda noorema generatsiooni põnevust ja huvi ja meil oli üheskoos hiigla mõnus.

Meid seisid ees Pakrilahe päevad 25-29. juulini ja kõik olid põnevil, et mis meid küll ootab. Reisi kõrgpunktiks oli muidugi Pakri saarte jällenägemine. Saari on palju aastaid kasutatud nõukogude pommituslennukite õppesihimärkideks, nii et keegi ei teadnud, kui lähedale me pääseme, aga meie kodus oli alati usutud, et kord tuleb päev, mil saame oma vana kodupaika näha.

Laevareis "Nord Estonial" üle Läänemere oli kena ja mugav nagu alati ja ma soovitan seda soojalt kõigile, kes veel Eestis pole käinud. Kell 8 jõudsimme sadamasse ja pärast "kahte tundi" võisime värskelتهhitatud sadamahoone kaudu maale ronida. Ma võin kinnitada, et kuskil mujal ei tunne sa end nii soojalt oodatud, kui Eestis. Meid võtsid vastu sugulased ja sõbrad. See ilus tervitus väikeste lillekimpude ja jällenägemisrõõmuga tundub nii kena.

Sadamast oli ka buss, millega me kogu nädala pidime sõitma. Selle omanik ja juht oli Toivo Kalve, üks abivalmis ja meeldiv uus tuttav. Võtsime kõik bussis kohad sisse ja tegime ühe ringsõidu. Kõigepealt käisime Eesti presidendi Konstantin Pätsi mälestuspaigas. Surmuad, kus see asub, meenutab väga Stockholmi Metsakalmistut. Panime tema hauale mälestuseks oma lillekimbud. Siis käisime Püha Birgitta kloostri varemetes ja heitsime ühe kiire pilgu Piritas hotellile "Sport", mis oli armas jällenägemine paljudele meist, kes elasid siin folkloorifestivali "Baltika-89" ajal. Peatusime ka Lauluväljaku ja tema hiigelsuure

RÅGÖBORNAS ÅTERKOMST

av Lena Enggrön

För tredje året i rad var det nu dags för denna resa till Estland, som även denna gång gav ett djupt intryck och lämnade ett fint minne för livet. Som vanligt hade vi ett stort högttryck med oss och vädret kunde inte vara bättre. Det var den 24 juli 1991 och i sällskap hade jag min familj och ett 30-tal Rågöbor i olika åldrar. Det var roligt att känna den yngre generationens nyfikenhet och intresse och vi hade jättetrevligt tillsammans.

Rågövikens dagar, 25-29/7 1991, låg framför oss och vi var alla förväntansfulla över vad vi skulle få vara med om. Resans höjdpunkt var naturligtvis att få återse Rågöarna. Öarna har i många år använts som övningsmål för sovjetiskt bombflyg, så ingen visste hur nära vi skulle få komma, men i mitt hem har vi alltid trott att en dag kommer vi att få återse vår gamla svenskbygd.

Båtresan med Nord Estonia över Östersjön var lika fin och trevlig som alltid och jag rekommenderar den varmt till alla som ännu inte besökt Estland. Klockan 8 nådde vi hamnen i Tallinn den 25 juli och efter "två timmar" kunde vi kliva i land på den nybyggda terminalen. Det finns ingen annan stans Du känner Dig så varmt välkommen som i Estland, det kan jag garantera. Vi möttes av släkt och goda vänner. Det fina mottagandet man får med små blombuketter och glädjen över att mötas igen känns så fint.

Vid terminalen fanns också den buss vi skulle åka med under hela veckan. Den ägdes av Toivo Kalve, en hjälpsam och trevlig bekantskap. Vi tog plats i bussen allesammans och gjorde en rundtur. Det första vi besökte var den estnische presidenten Konstantin Päts minnesplats belägen på en kyrkogård som mycket påminner om Skogskyrkogården i Stockholm. Vi lämnade våra blombuketter på hans grav till minne. Därefter gjorde vi en kort visit hos den Heliga Birgittas klosteruin och fick en snabb titt på Hotel Sport i Piritas, ett kärt återseende för många av oss

Ka Pakrilahe päevad said teoks ja läksid korda. Ilma selliste dramaatiliste seiklusteta, nagu ruhnlastele pakuti. Aga põnevust oli ka siin omajagu. Nagu eelmises lehes jõudsimme teatada, tuli viimasel hetkel siiski luba Suur-Pakrile minna. Loa hankimisega sai hakkama Toomas Lilienberg ja koos oma vendadega ta pakrilased ka paadiga saarele viis. See on vägitiikk, millele tuleb vääriolist au anda. Tänaada tuleb ka kõiki teisi Pakrilahe päevade korraldajaid. Loodetavasti on parimaks tänuks jutustus üleelatud ühe külalise silmade läbi. Nii lasemegi Lena Enggrönil jutustada.

Även Rågövikens dagar blev av och blev också en succé. Utan sådana dramatiska äventyr, som runöborna bjöds på. Men spänning fanns det också i det här fallet. Så som vi hann berätta i vårt förra nummer av vår tidning, så kom i sista stund ändå ett tillstånd att åka till Stora Rågö. Det var Toomas Lilienberg som klarade av att skaffa tillstånd och tillsammans med sina bröder tog han rågöborna dit med båt. Det är en bragd som man måste uppskatta på ett värdigt sätt. Man får också tacka alla andra som var med om att arrangera Rågövikens dagar. Förhoppningsvis är den bästa tacken en berättelse om en gästs upplevelser. Så vi låter Lena Enggrön berätta.

lava juures. Siis sõitsime mööda Paldiski maanteed linnast välja Harju-Madise kiriku poole, kus kell 15 pidi algama tervitusjumalateenistus. Jumalateenistuse järel ootas meid kirjeldamatu kohvilaud. Seal oli kõike ja ma mäletan, et see maitses hiigla hästi.

Kingitusena Pakri tantsurühmalt andsime seal Harju-Madise naispastorile Juta Siirakule üle üle viie haruga graveeritud küünlajala. Kiriku juures kohtasime ka ühte ehtsat Pakri vanatädi, kes on nüüd 90 aastane. Ta on Väike-Pakrilt ja elab nüüd Madise kiriku lähedal. Madise kihelkonna ilus kirik oli kord Väike-Pakri peakirik.

Kell hakkas kuus saama ja asusime teele Lohusalulle, kus me seekord elama pidime. See oli kena paik, imeilusasti mere äärde sobitatud ja kui vaimustav värske õhk seal oli. Esimese õhtu veetsime oma Eestimaa sõpradega, kes korraldasid meile unustamatu õhtu.

26. juulil lõppes sõda pakrilaste jaoks. Pärast tugevat hommikueinet sõitsime sel reedesel hommikul bussiga umbes tunni sõidu kaugusele Kurksesse. Kõver, vilets ja tolmune kruusatee viis meid randa, üsna Paldiski lähedale. Olime teel Pakrile ja Suur-Pakri oli see, kuhu tohtisime minna, just see saar, kust on pärit minu esivanemad. Kui buss oli seisma jäänud ja sellest välja ronisime, seisime silmitsi mehitatud valvetorniga. Muidugi oli see põnev. Aga varsti kuulsime rannast muusikat. Mitmed meist olid tulnud siia omal käel. Nii jätsime vahitorni ja sõdurid ning läksime randa. Seal ei olnud just eriti põnev, pidime ainult ootama paati, mis meid Suur-Pakrile viiks. Teame ju kõik, kui pikk on ootus, kui õieti isegi ei tea, mida ootad ...

Umbes kolme tunni pärast nägime lõpuks paati. Oleks see ometi see, mis meid viima peaks? See ta muidugi oli, üks tõeline kalapaat Lohusalust. Kõik mahtusid peale, kes sõita tahtsid, ka mina ja mu isa. Leetseljakute tõttu sõitsime slaalomit ja umbes neljasõlmelise kiirusega läksime aeglaselt edasi. Aga päike paistis ja meeleolu oli ülev. Oli imelik tunne olla teel kuhugi, millest on kuulnud räägitavat, nähtud pilte ja postkaarte kogu mäletatavast ajast. Peast jõudsid läbi käia kõik mõtted, mida olin kuulnud lapsepõlves ja mille saatel üles kasvanud. Meie ees kasvasid saared suuremaks ja suuremaks. Suur-Pakri

Foto: Toomas Lilienberg

som bodde där 1989 under folklorefestivalen Baltica-89. Vi stannade till vid sångfeltet med sin pampiga arena. Därefter lämnade vi staden och tog vägen ut mot Baltischport på väg till S:t Matthias kyrkan där vi klockan 15 skulle närvara vid välkomstgudstjänst. Efter gudstjänsten väntade oss ett kaffebord av obeskrivlig sort, det innehöll allt och jag kommer ihåg att det smakade jättebra.

Som gåva från Rågöbornas danslag överlämnade sedan en 5-arnad ljusstake med gravyr till den kvinnliga prästen i S:t Matthias församling Juta Siirak. Utanför kyrkan mötte vi en äkta Rågö-gumma som idag var i 90-års åldern. Hon kom från Lilla Rågö och bodde nu i närheten av S:t Matthias kyrka. Matthias sockens vackra kyrka var en gång Lilla Rågös huvudkyrka.

Klockan började närma sig 18 och vi var på väg till Lohusalu där vi skulle bo denna gång. Det var en fin plats belägen otroligt vackert vid havet och det var en härlig luft att andas i. Vår första kväll tillbringade vi med våra vänner i Estland, som gav oss en oförglömlig helkväll.

Den 26 juli slutade kriget för Rågöborna. Efter en stadig frukost denna fredagsmorgon åkte vi med buss en timmes färd till Korkis. Det var en krokig, dålig och dammig grusväg som skulle ta oss till kusten, inte långt från Baltischport. Vi var på väg till Rågö och det skulle bli Stora Rågö vi skulle få landstiga på, just den ö varifrån mina rötter kommer. När vi väl parkerat bussen och klivit ur står vi jämsides med ett bevakat vaktorn. Visst var det lite spant i luften. Men efter ett tag hörde vi musik och liv ifrån stranden. Det var fler av oss som tagit sig hit själva. Så lämnade vi vaktornet med militärer och gick ned till stranden. Där fanns ingen spänd stämning utan bara väntan efter den båt som skulle föra oss över till Stora Rågö. Alla vet vi hur lång en väntan kan kännas när man inte riktigt vet vad man väntar på ...

Efter cirka tre timmar såg vi äntligen en båt, måtte de vara den som skulle hämta oss? Mycket riktigt så var det den, en fiskebåt från Lohusalu en äkta sådan. Det fanns plats för alla som ville följa med så också för mig och min far. På grund av sandbankar så körde vi slalom och med cirka fyra knops fart tog vi oss sakta fram. Men solen strålade och stämningen var hög, det var en konstig känsla att vara på väg till något man hört talas om, sett kort och bilder av sedan man kan minnas. Tankarna hann gå runt i huvudet, om allt man hört sedan barndomen och allt man är uppväxt med. Framför oss växte öarna större och större. Kapellet torn på Stora Rågö som vi tidigare år sett på långt håll växte även det större och större ju närmare vi kom. Efter en timmes båtfärd nådde vi land. Den eka vi haft på släp fick ta oss i land då det var väldigt långgrunt och den sista biten vadade vi i land. De första stegen på Stora Rågö tog Adele och Sigge, båda födda där, inte långt därefter var vi alla i land. Vi möttes av den högväxta vassen som vi gick rätt igenom. På andra sidan vassen fann vi en blomstrand äng i alla färger med meterhögt

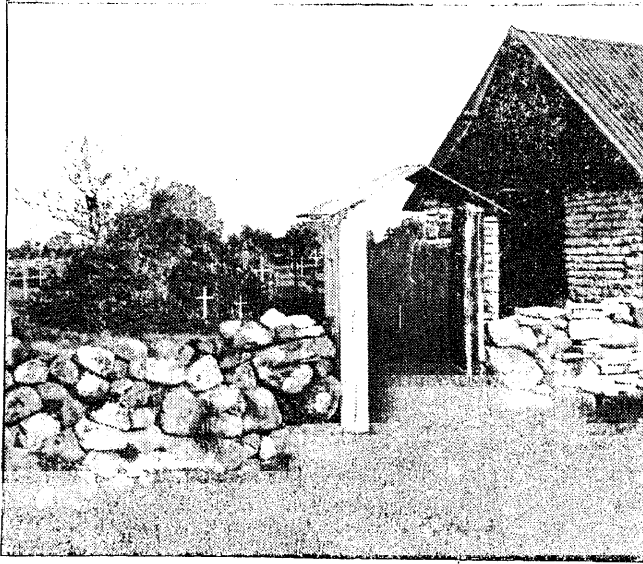

Foto Endel Enggröni kogust • Foto ur Endel Enggröns samlingar

- Suur-Pakri kalmistu
- Kyrkogården på Stora Rågö

kabel, mida varasemal aastail vaid kaugelt olime näinud, kasvas samuti seda suuremaks, mida lähemale jõudsime. Tunniajase sõidu järel jõudsime randa. Slepis olnud aerupaat viis meid maale, sest rand oli pikalt madal. Viimase lõpu kaldale sumasime vees. Esimesed sammud Suur-Pakril tegid Adele ja Sigge, kes mõlemad on seal sündinud. Varsti olime kõik kaldal. Meid võttis vastu kõrge pilliroog, millest me otse läbi läksime. Teispool roogu leidsime meetrikõrguse rohuga kõigis värvides õitseva aasa. Üsna mõne sammu järel jõudsime sumuaeda, mis oli metsistunud õunapuid ja sireleid väga täis kasvanud. Nägime lahtikaevatud, tõenäoliselt rüüstatud haudu, aga ka allesolevaid riste. Isegi üks puust rist oli läbi kõigi nende aastate püsti jäänud. Tõstisime leitud ristid jälle püsti. Ma ei tundnud mingit kurbust, hoopis rõõmu tööst, mis siin teha saab, puhastada, vikatiga niita ja korda teha. Kahjuks on kõik nimesildid haudadelt ära korjatud, venelased olevat neid siledaid plaate kalapüügiks kasutanud, mis minu kõrvadele on jube kuulda. Ümberringi kasvasid metsistunud aedmaasikad ja kõik need ilusad metsikud lilled koos merega andsid mälestusväärse pildi.

Läksime veidi edasi ja jõudsime kabelini, mille ma kergesti ära tundsin varem nähtud piltide järgi. Minu silmis oli see paremini säilinud kui ma olin arvanud. Katus oli ju ära ja põrand üles kistud, aga seinad olid alles ja esialgselt väljanägemist võis ette kujutada. Läbi üleskistud põranda kasvasid pihlakad, aga kabeli kordaseadmine ei tohiks suur probleem olla. Selle kabeli ehitamisel oli eestvedaja minu isaisa isaisa Johan Enggrön. Kabel ehitati 1890-ndatel aastatel meetripaksuste kivimüüridega.

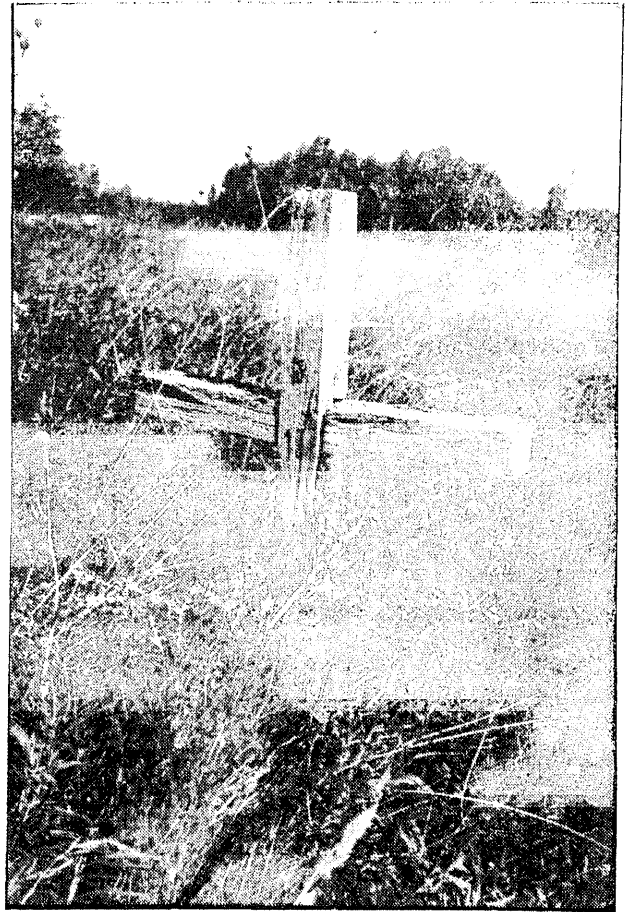

Foto: Ain Sarv

gräs. Inte efter allt för många steg nådde vi kyrkogården, väldigt igenväxt med äppelträd och syrenbuskar som spritt sig vilt. Vi möttes också uppgävdade, förmodligen, plundrade gravar men också kors som fanns kvar, till och med ett träkors fanns kvar efter alla dessa år. Vi reste upp de kors vi såg. Jag upplevde ingen sorg utan glädje åt vad fanns att göra här, rensa upp, slå med lien och göra iordning igen. Tyvärr har alla namn på gravarna plockats bort, ryssarna lär ha använt de blanka skyltarna vid fiske, vilket låter makabert i mina öron. Runt omkring oss växte förvildade jordgubbar och alla dessa vackra vilda blommor och havet tillsammans blev en minnesvärd syn.

Vi gick en bit till och kom fram till kapellet och jag kunde väl känna igen det efter kort jag sett tidigare. I mina ögon var det mer bevarat än jag anat. Taket var borta och golvet uppbrutet men väggar fanns kvar och man anade det ursprungliga utseendet. Nu växte rönnar i det uppbrutna golvet men att återställa kapellet skulle inte vara något större problem. Huvudmannen till uppbyggandet av detta kapell var min farfars farfar Johan Enggrön. Kapellet härstammar från 1890-talet och byggdes med en meter tjocka stenväggar, på västra gaveln byggdes ett stentorn, i detta hängde en liten klocka som sänktes till det nya kapellet av S:t Matthias kyrka. Den skall en gång ha suttit i Padis kloster. Ett brudpar som vigdes i kapellet är Marta Engblom och Robert Enggrön, min farmor och farfar.

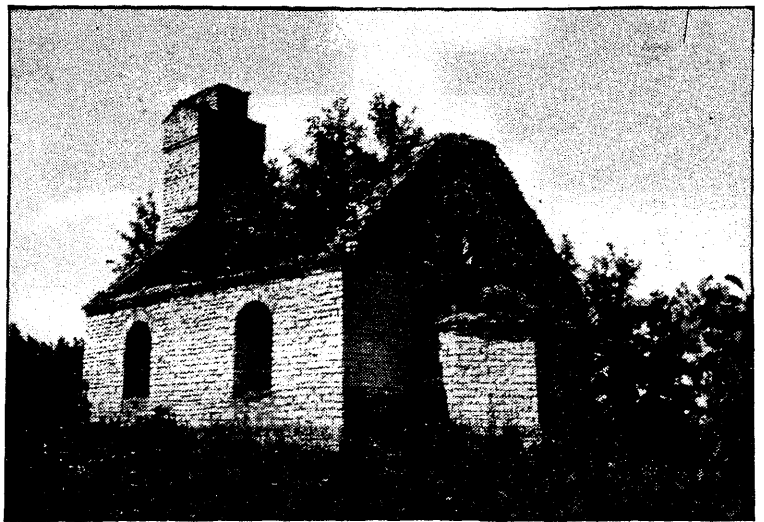
Läänetiiba ehitati kivitorn, milles rippunud väikese kella kinkis uuele kabelile Madise kirik. Kell oli varem olnud Padise kloostriks. Üks noorpaare, kes selles kabelis laulatati, olid minu isa vanemad Marta Engblom ja Robert Enggrön.

Kabeli kõrval teisepool kivieeda nägime venelaste pommisihtmärke. Meil oli luba minna ainult kabelini, ettekäändeks toodi, et mujal ei saa meile täielikku julgeolekut kindlustada. Aga kui me olime nii kaugele tulnud ja küla oli seal teisepool põldu, siis mõistsin, et ma hakkaksin hiljem kahetsema, kui ma edasi ei läheks. Isa oli juba hakanud Suurküla poole minema. See oli raske tee, nii et kõik ei suutnud kaasa tulla. Mina, Lauri ja Gun läksime oma taktis ja pärast umbes poolteisekilomeetrist rännakut meetrikõrguses rohus jõudsime lõpuks teistele järele. Läksime Suurkülla. Läbi küla kõndisime mööda Suurtänavat, mis oli nüüd kinni kasvanud, aga jälgitav. See oli siis see tänav, millest ma kodus olin nii palju kuulnud kõneldavat, külatänav Suurkülas, kus mu isa oli sündinud.

Elumajade ja väliköövide vundamendid olid külas veel alles. Aega oli vähe ja tagasitee paadini oli pikk, aga ma ei saanud jätta vaatamata, mis on järel meie talust, õieti näha seda ja seista paigas, kus meie Nädär-gårdi talumaja kord oli seisnud. Seista tegelikult seal tundus veidi ebatõelisena ja oli kahju, et aeg oli nii napp. Ma loodan, et järgmisel korral saame jääda kauemaks. Igatahes see, et ma olen seal olnud, on üks kirjeldamatu tunne ja suur huvi nooremate hulgas töötab tulevikuks head.

Päike lõõskas ja kuumus oli peaaegu talumatu, kärbsed kiusasid meid ja üldse olime sel päeval veidi segased. Aga see oli imeilus päev, mida on rõõm meenutada. Kõndisime jälle tagasi kabeli ja sinna jäänud kaaslaste juurde.

- Suur-Pakri kabel
- Kapellet på Stora Rågö

Fotod Endel Enggröni kogust • Bilder ur Endel Enggröns samlingar

Bakom stenmuren, som gick längs kapellet såg vi rysarnas bombmål. Vi hade bara fått tillstånd att gå till kapellet, med den undanflykten, att man inte kunde garantera oss fullständig säkerhet. Men när vi nu kommit så långt och byn fanns där bakom fältet förstod jag att jag skulle ångra mig om jag inte fortsatte hela vägen. Min far hade redan börjat vandringen mot Storbyn. Det var en strängande promenad så alla kunde inte gå hela vägen. Jag, Lauri och Gun gick i vår takt och kom till slut fram till de andra efter en ungefär 1,5 km lång promenad i det meterhöga gräset. Vi kom till Storbyn, tvärs genom byn gick vi på "Stor-Gätna", som idag var igenväxt men som gick att urskilja. Alltså den gatan som man hört talas om mycket hemma, bygatan genom Storbyn där min far är född.

Grunder av bostadshus, utekök fanns kvar i byn. Tiden gick så fort och det var så lång väg, med tanke på att det var svårt att ta sig fram tillbaks till båten. Men jag ville inte missa att se vad som fanns kvar av vår gård eller rättare sagt se och stå på den plats där huset stått, Nädär-gårds. Det kändes lite överkligt att stå där på riktigt och det var synd att tiden var så knapp. Nästa gång får vi nog stanna längre, hoppas jag. Att varit där är en obeskrivlig underbar känsla i alla fall och intresset är stort hos den yngre generationen vilket bådär gott inför framtiden.

Solen strålade och hettan var nästan olidlig, flugorna gillade oss och man var nog allmänt lite omtöcknad denna dag. Men vi hade en underbar dag och man minns det med glädje. Vi vandrade åter mot kapellet och våra vänner som väntade där. Vid kapellet fanns också den estniska televisionen som varit med oss. Vi hade hört att man två dagar innan vår resa hit till Stora Rågö sett bombbrök ovanför öarna. Troligtvis är det Lilla Rågö som varit mest utsatt, dit fick vi nämligen inte komma vid detta tillfälle.

Foto Endel Enggröni kogust • Foto ur Endel Enggröns samlingar

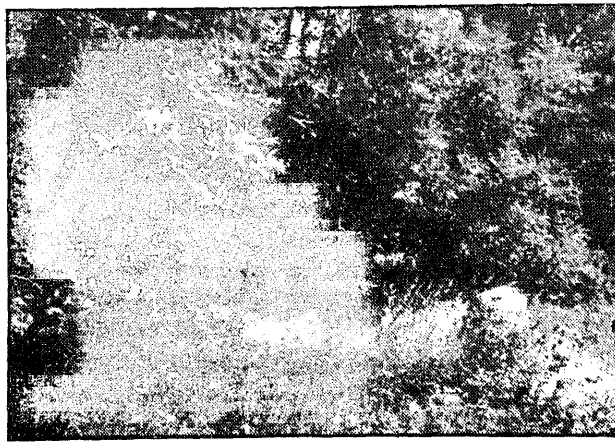

Foto: Ain Sarv

Ka meiega kaasas olnud Eesti Televisioon oli seal. Kuulsime, et kaks päeva enne meie saareletulekut oli saarte kohal olnud pommitamine. Tõenäoliselt oli Väike-Pakril kõige ohtlikum, sinna ei tohtinud me seekord minna. Meie leidsime ainult ühe väikese raketi jäänused, see oli kõik. Minu elamustes on vaid üks roheline saar, kus oli raske leida päikese eest varju ja kus igal pool paisiis meri. Kokku olime saarel umbes kolm tundi. Lõpetasime sellega, et laulsime üheskoos kabeli ees "Modersmålets sång". Tagasisõit paadiga oli imeline, meri oli vaikne ja päike lõõskas, ning minul oli kaasas suur kimp põllulilli, et need kodus ära kuivatada. Tänasime neid kolme Lohusalu kalurit, kes meile Pakrile sõidu võimalikuks tegid.

Pärastlõuna oli kiiresti kätte jõudnud ja me istusime bussi, et hädavaevalt jõuda koju ja vahetada riideid. Täna pidime olema rahvarõivais, sest Pakri tantsurühm pidi esinema. Rahvarõivais sõitsime siis Padisele, kus ootas õhtusöök - supp ja praad. Padisel oli ka koosviibimine valla ja maakonnavalitsusega. Siis näitasid pakrilased oma tantse. Muusika ja tantsud meeldisid väga ning Juta Siirak oli seal ja pidas tänukõne. Õhtu lõpetasime õues kandle ja lõõtsa saatel lauldes ja tantsides kuni buss meid koju Lohusallu viis.

Laupäev 27. juuli. Väljapuhanult ja hommikueinest täis kõhuga sõitsime Madise surnuaiale, kus kell 11 peeti mälestusjumalateenistus. Surnuaed on mere lähedal ja seda pole seetõttu saanud korras hoida, kuna inimesed pole tohtinud siia tulla. Nüüd alles on saanud kinni kasvanud surnuaeda korrastama hakata. Räägiti, kuidas siin meeterhaaval tööd tehti, et haudadeni jõuda. Ka siin on haudu rüüstatud ning kivi- ja puuriste lõhutud. Nüüd on aidatud riste püsti panna ja võssakasvanud haudu välja puhastada ning paljudel haudadel on nüüd jälle lilled. See oli liigutav jumalateenistus, mille Juta Siirak pidas. Kantsli ees põles viieharuline küünlajalg, mille pakrilased olid annetanud. Teenistus käis eesti keeles ja nii ei olnud just kerge kõigest aru saada. Meenutati nimepidi neid pakrilasi, kes sõjas langesid ja kes esimese Punaarmee

- Suur-Pakri Suurküla tänav
- *Stor-Gätna i Storbyn på Stora Rågö*

Vi fann rester från en liten raket men det var också det enda. Vad jag upplevde var en grönskande vacker ö, där det var svårt att finna skugga, och överallt såg man havet. Cirka tre timmar var vi på ön. Vi avslutade dagen där med att sjunga modersmålets song tillsammans framför kapellet. Båtresan tillbaka var underbar, havet var stilla, solen gassade och med mig hade jag stor bukett vilda blommor för att ta hem och torka. Vi tackade de tre fiskarna från Lohusalu som gjort det möjligt för oss att komma till Rågö.

Eftermiddagen hade rusat iväg och vi tog plats i bussen för att nått och jämnt hinna hem och byta om. Ikväll skulle vi ha folkdräkt och Rågöbornas danslag skulle uppträda. I folkdräkter åkte vi sedan till Padis. Där väntade en middag som bestod av soppa och kött. Det var också samkväm i Padis tillsammans med representanter för kommun- och landsstyrelse. Därefter visade Rågöborna sina danser. Musiken och dansen uppskattades stort och Juta Siirak var där och höll ett tacktal. Vi avslutade denna kväll med sång och dans till kantele och dragspel på gården innan bussen tog oss hem till Lohusalu.

Lördagen den 27/7. Utvilade och efter morgonens frukost begav vi oss till S:t Matthias kyrkogård för att klockan 11 vara med vid en minnesgudstjänst. Kyrkogården är belägen nära havet så därför har ingen kunnat underhålla - det har varit förbjudet för människorna att komma hit. Nu först har man fått börja iordningställa den igenväxta kyrkogård, som detta blivit. Det berättades att man arbetat meter för meter med att få fram gravar. Också här har man plundrat gravar, slagit sönder sten- och träkors. Men man har nu hjälpts åt att resa kors, fått fram överväxta gravar och på många gravar fanns idag blommor igen. Det var en gripande minnesgudstjänst som Juta Siirak höll. Framför predikstolen brann den 5-armede

mobiliseerimisega kadusid. Need olid Osvald Bertholm, Andreas Espling, Gottfrid Grönlund, Osvald Grönlund, Viktor Kantberg, Aksel Lindkvist, Johannes Nyman, Ivar Mardi, Albert Ponder, Paul Stahl ja Ivar Westerholm.

Edasi sõitsime Risti kirikusse, mis kord oli Suure-Pakri rahva peakirik. Seal käisime ka surnuaial ja leidsime selle olevat ilusa ja korrashoitud. Leidsime minu isa onu-poja Johannes Enggröni haua, kinni kasvanud, aga hästi säilinud ristiga. Kõrval puhkas ka tema tütar, kes elas vaid kolmeaastaseks. Puhastasime haua ja panime risti ette lilli. Mu isa teadis jutustada, et Risti kirikus oli minu isaisa Johannes Enggrön käinud leeris koos Anu Engblomiga, kes oli rootsluse ema Vihterpalus. Jätsime Risti kiriku ja liikusime edasi Vihterpalu surnuaeda. Seal puhkavad minu isaema vanemad, aga me ei leidnud haudu üles. Ka see surnuaed on väga kinni kasvanud, aga selle puhastamise tööd on käsil.

Siis oli jälle aeg sööma minna ja pärast liitus meiega ka Ain Sarv koos perega. Nüüd veeres buss Rooslepa kabeli poole. Rooslepa vana puukabel ehitati 1690-ndatel aastatel, aga kui Rooslepa rahvas otsustas 1830-ndatel aastatel endale kivikabeli ehitada, viidi puukabel Sutleppa. Seal oli ta kuni aastani 1960, mil ta viidi vabaõhumuuseumi Tallinnas. Ka kivikabelist on Rooslepas järel vaid varemed, aga need ja surnuaed on väga hästi korrastatud. Sõitsime edasi ja peatusime Spithamis, kus ikka veel võis näha vene sõjaväge. Peatusime ka Dirhamis, kus varem ehitati kõik purje- ja mootorpaadid. Nüüd on seal kalatööstus. Siia kavandatakse rajada sadama- ja tolliteenistus neile, kes tulevad oma paadiga. Siit sai heita pilgu ka Osmussaarele. Seejärel vaatasime Roosta kämpingut, millest paljud on kindlasti kuulnud. Kämpingu rajamise taga seisab üks Tammermani nimeline Kurkse mees, kes nüüd elab Östhammaris. Siin on kilomeetripikkune ilus rand ja see asub umbes 110-120 kilomeetrit Tallinnast. Nädalas maksab see umbes 2400 krooni nelja inimese peale ja meenutab kõrge tasemega rootsi kämpingut.

See sündmusterikas päev hakkas lõppema, kodu poole vuravas bussis kõlas laul ja muusika. Peatusime poolel teel Elna Siimbergi juures Vihterpalus, kus pakuti suitsulesta ja palju muud. Tantsisime ja laulsime ka seal, aga kodutee oli ikka veel pikk ja nii lõpetasime varakult.

Pühapäeval 28. juulil käisime Padise kloostri, kus saime põhjaliku teejuhi ja kuulsime huvitavaid selgitusi. 1345. aastal sõlmiti viie rootsi talupoja ja Padise kloostri vahel ostu-müügileping. Rootslased ostsid endale Suur-Pakri saare. See leping on niisis pakrirootslaste tähtsaim dokument. Sel päeval oli ka vaba aega, mida oli hea veeta Lohusalu rannas. Ilm oli imeilus ja paljud meist käisid ujumas või sulistasid kaugel madalas rannavees.

Pärastlõunal läksime viimast korda Madise kirikusse, et võtta osa armulauaga jumalateenistusest koos eesti ja

ljusstaken vi skänkt. På kyrkogården fanns också en blåsorkester. Gudstjänsten hölls på estniska så det var inte så lätt att förstå allt. Man namngav de rågöbor som stupade i kriget, de som försvann i Röda armén vid försia mobiliseringen. Det var Osvald Bertholm, Andreas Espling, Gottfrid Grönlund, Osvald Grönlund, Viktor Kantberg, Aksel Lindkvist, Johannes Nyman, Ivar Mardi, Albert Ponder, Paul Stahl och Ivar Westerholm.

Vidare åkte vi till Risti kirik - Kors kyrka, som en gång var huvudkyrka för Stora Rågös folk. Där gjorde vi ett besök på kyrkogården och fann den vacker och välskött. Vi fann min fars kusin Johannes Engbloms grav, igenväxt, men med ett fint bevarat kors. Bredvid vilade också hans dotter som bara blev tre år. Vi rensade upp vid graven och lade blommor framför korset. I Kors kyrka, kunde min far berätta, har Johannes Enggrön min fars farfar konfirmerats tillsammans med Anu Engblom, svenskättens moder från Vippal. Vi lämnade Kors kyrka för att bege oss till Yippals kyrkogård. Där vilade min fars mor-mor och morfar men vi lyckades ej finna graven. Här var mycket igenväxt och arbete pågår för att röja upp på kyrkogården.

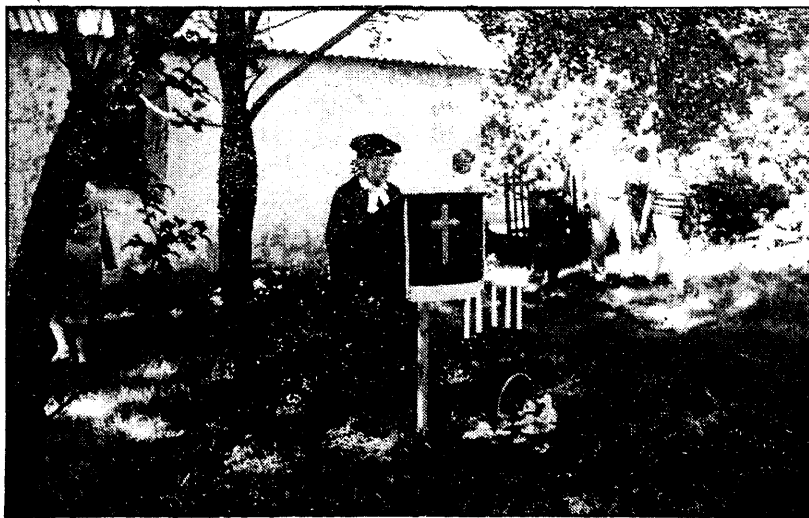
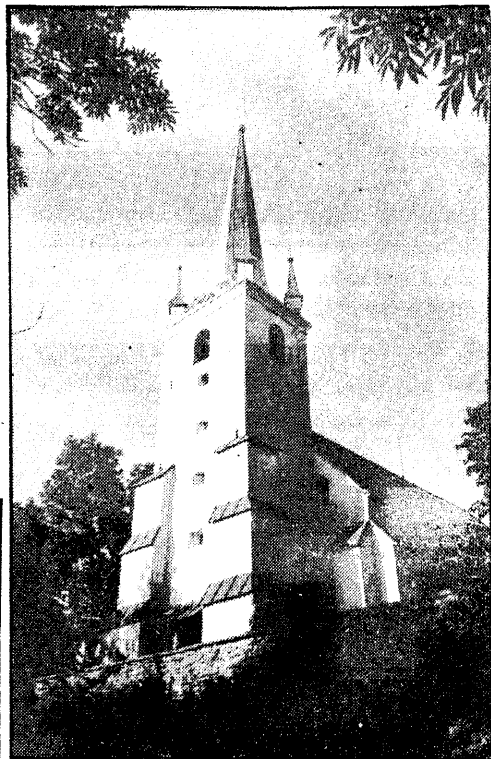
Därefter var det tid för mat och vi fick sällskap av Ain Sarv med familj. Nu rullade bussen iväg mot Rosleps kapell. Rosleps gamla träkapell byggdes på 1690-talet, men när Rosleps folk bestämde att bygga ett stenkapell på 1830-talet, flyttades träkapellet till Sutlep och fanns där till 1960, då flyttade man det till friluftsmuseet i Tallinn. Även av stenkapell finns bara ruiner kvar, men båda kapellruiner och kyrkogården är mycket välskötta. Vi åkte vidare och stannade i Spithamn där man fortfarande kunde se ryska militären. Vi stannade också i Derhamn, där byggdes alla segel- och motorbåtar tidigare. Nu finns här fiskodlingsfabrik. Här planeras eventuellt att i framtiden ha hamn- och tulltjänst, för de som kommer med egna båtar. Härifrån kunde vi blicka ut över Odínsholm. Därefter tittade vi på Rosta Camping, för många säkert omtalat. En Korkisbo vid namn Tammerman ligger bakom denna camping, han bor nu i Östhammar. Här fanns en milslång vacker strand och vi befann oss cirka 11-12 mil från Tallinn. Det kostar cirka 2400 kronor per vecka för fyra personer och det påminner om en svensk camping i hög standard.

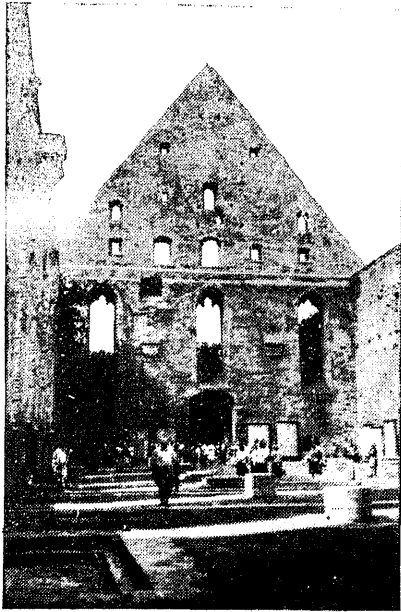
Denna händelserika dag började närma sig slutet, på bussen hemåt var det sång och musik. Vi stannade på halva vägen och besökte Elna Siimberg i Vippal, där bjöds på rökta flundror och mycket annat. Vi dansade och spelade men vägen hem var fortfarande lång så vi bröt upp tidigt.

Söndagen den 28/7 besökte vi Padiskloster och fick en grundlig guidning med intressanta inslag. År 1345 skrevs en köpehandling mellan fem svenska bönder och abboten i Padiskloster. Svenskarna köpte Stora Rågö. Denna köpehandling är solunda det viktigaste dokumentet

PAKRILAHE PÄEVAD RÅGÖVIKENS DAGAR

Fotod: Hjalmar Märska

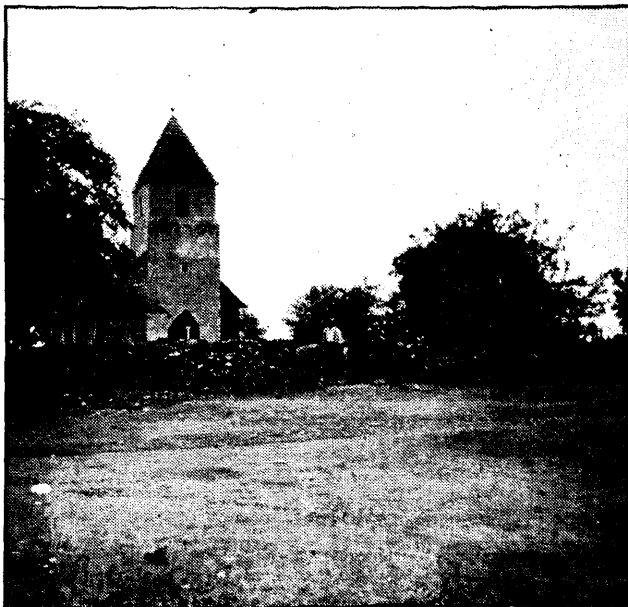
rootsi kirikuõpetajaga. Samal päeval oli kirikus olnud leeritamine. Viimase pilgu Pakri saartele heitsime väikest aknast kirikutornis, kuhu me kaks aastat tagasi salaja olime sisse hiilinud. Siis koju Lohusalu, kus ootas lõpu- pidu rannas. Päike läks aeglaselt merre looja ja kõik oli kirjeldamatult ilus. Meie sõbrad olid kõik koos ja me laul- sime ja tantsisime nii kaua kui jaksasime.

Esmaspäev 29. juuli, kojusõidupäev. Buss oli meil järel kell 10 hommikul ja viis meid Tallinna linnaeks- kursioonile. Vanalinn koosneb Toompeast, kus elas aadel ja piiskop, ning all-linnast, kus asusid kaupmehed ja käsitöölised. Ümber vanalinna jookseb hästi säilinud lin- namüür oma võimsate kaitsetornidega. Tallinnal on olnud palju nimesid, Lindanise, Koluva, Ledenets, Reval jt., aga eestlased hoiavad kõvasti kinni nimest Tallinn. Linn on üle elanud taani, saksa, rootsi, vene ja nõukogude ajad, aga nüüd lehvib Toompea kõrgeimas Pika Hermanni tor- nis jälle Eesti lipp ja ma loodan, et see jääb nii alati ka tulevikus.

Käisime ka Rootsi-Mihkli kirikus. 9. märtsil 1944.a. tabas Tallinna venelaste pommirünnak. Kiriku katus ja aknad purunesid, hinnaline inventar viidi laiali ja palju sellest läks kaotsi. Pärast sõda ehitati kirik ümber spordisaaliks. Taasasutatud Rootsi-Mihkli koguduse esi- mehiks sai Toomas Lilienberg, kes on Madise kihelkonna rootslaste järeltulija. Toomas on ka üks neist, kes meie Pakri-sõidu ja kõik need päevad võimalikuks tegid.

Tallinn on jalutamiseks ilus linn ja nüüd on siin palju rohkem poode, kui siis, kui ma siin viimati olin. See oli ilus lõpetus meie reisile ja ma usun, et kõik on nende mälestusväärsete päevadega rahul. Buss viis meid sada- masse, kus jätsime nägemiseni ja tänasime nende päevade eest. Varsti kohtume ju jälle.

Foto Endel Enggröni kogust • Foto ur Endel Enggröns samlingar

för Rågösvenskarna. Den lediga tid vi fick denna dag pas- sade vi på att tillbringa på stranden i Lohusalu. Det var underbart väder och många av oss tog en simtur eller vadade längst den långgrunda stranden.

På eftermiddagen begav vi oss till S:t Matthias kyrka en sista gång, iallafall vid detta tillfälle. För att vara med nattvardsgudstjänst tillsammans med både estnisk och svensk präst. Det hade varit konfirmation i kyrkan tidigare samma dag. En sista titt på Rågöarna tog vi genom det lilla fönstret i kyrktornet, som vi för två år sedan smugit upp i. Sedan åkte vi hem till Lohusalu där festligheter på vår strand väntade. Solen gick sakta ner i havet och allt var obeskrivligt vackert. Våra vänner var med allesam- mans och vi sjöng och dansade så länge vi orkade.

Måndagen den 29/7, dagen för hemfärd. Bussen häm- tade oss vid 10-tiden och körde oss till Tallinn, för att stadsvandra. Den gamla staden består av övre staden, Domberget, där ädelsmän och biskop hade sitt säte samt den nedre staden där köpmän och hantverkare fanns. Runt den gamla staden löper den välbevarade ringmuren med sina mäktiga försvarstorn. Tallinn har haft många namn, Lindanise, Koluva, Ledenets, Reval osv. men esterna håller hårt på att staden ska kallas Tallinn. Staden har överlevat också danska, tyska, svenska, ryska och sovje- tiska tiderna, men nu vajar på Dombergets högsta torn Länge Hermann igen Estniska flaggan och jag hoppas den nu gör så för all framtid.

Vi besökte också svenska kyrkan i Tallinn. Den 9 mars 1944 drabbades Tallinn av ett ryskt bombangrepp. Kyr- kans tak och alla fönster krossades, de dyrbara inventa- rierna fördes bort och många gick förlorade. Efter kriget byggde man om kyrkobyggnaden till idrottssalar. Den förste ordföranden i den återuppbyggda svenska S:t Mikaelsförsamlingen blev Toomas Lilienberg, en ättling till estlandssvenskarna på S:t Matthias socknen. Toomas är också en av de som gjort Rågöbesök och dessa dagar möjliga.

Det är en fin stad att vandra i Tallinn, nu fanns betyd- ligt fler affärer än vid mitt senaste besök. Vi fick en fin avslutning på vår resa och jag tror vi alla var lika nöjda med dessa minnesvärda dagar. Bussen körde oss ner till hamnen och vi tog farväl och på återseende samt ett stort tack för dessa dagar. Vi träffas ju snart igen.

- Väike-Pakri kabel. Mis on sellest järel? Millal lõpeb okupatsioon?
- Kapellet på Lilla Rågö. Vad finns kvar av detta? När tar okupationen slut?

IGATSETUD REIS OSMUSSAARDE

Ingeborg Erkas

Kolmapäeval 14. augustil 1991.a. läksime mandrilt, et esimest korda pärast seda, kui ma 52 aastat tagasi sealt lahkusin, näha jälle meie armast Osmussaart. Oli veidi tuuline, aga sellest polnud midagi, sest reis oli nii tähtis et me unustasime kõik muu. Kui sadamasse jõudsime, astusin mina esimesena saarele, olin ju sellel reisel külavanem. See oli unustamatu hetk. Kus varem seisid kalapaadid, oli nüüd roheline mets.

Võtsime suuna kirikule, millest on järel ainult lagunenud torn. Tahtsime üles otsida oma armsate kalmud. See ei olnud kerge, kuna sõda oli kõik segi paisanud, aga pika otsimise peale leidsin ma oma isa haua. Kui hiljem jõudis kohale Haapsalu kirikuõpetaja, pidasime kalmistul pidulikku mälestusjumalateenistuse. Pärast läksime külasse. Kiriku ja Storbackani vahele oli kasvanud ilus mets. Külas oli endisest ajast ainult üks küün ja laut alles, mille ära tundsim. Tee läks keset küla. Varemete asemel oli seal roheline heinamaa. Ometi leidsime üles kohad, kus meie majad olid olnud.

Keset küla istusime maha ja söime kaasavõetud lõunat: suitsulesta, musta leiba ja kohvi. Siis kõndisime laps põlvvest tuttavaid vanu teid ja radu pidi edasi tuletorni juurde. Oli nii hästi, et me pääsesime hulga varemete nägemisest, nende asemel oli ainult ilus loodus. Öhtu eel pöörasime jälle sadama poole, et tagasi sõita. Tuul oli selleks ajaks vaibunud ja päike sillerdas ilusasti lainetel, kui me hüvastijätkuks oma armsale saarekesele lehvitasime.

Sügav tänu kõigile kes aitasid meil seda ilusat tunda ja tegid meid kogu eluks ühe mälestuse võrra rikkamaks!

EFTERLÄNGTAD RESA TILL ODENSHOLM

av Ingeborg Erkas

Onsdagen den 14 augusti 1991 lämnade vi fastlandet för att, 52 år efter att jag åkte därifrån, återse vårt kära Odensholm. Det blåste lite, men det gjorde inget, för resan var så viktig att vi glömde allt annat. När vi kom till hamnen så var jag den första som satte foten iland på ön, eftersom jag var byäldste på resan. Det var en stund man aldrig glömmer. Där fiskebodarna förut hade stått fanns nu en grön skog.

Så sattes kurs mot kyrkan, där bara det trasiga tornet fanns kvar, för nu skulle vi leta upp våra käras gravar. Det var inte lätt, då allt var förstört av kriget, men jag hittade min fars grav efter mycket letande. När sedan prästen kom från Hapsal, så höll vi en stämmingsfull minnesgudstjänst på kyrkogården. Efteråt vandrade vi till byn. Nu hade det växt upp en vacker skog mellan kyrkan och Storbackan. I byn fanns det bara en ladugård och en loge kvar, som vi kände igen från förr. Vägen gick mitt igenom byn. I stället för ruiner så var nu där gröna ängar. Vi kände dock igen platserna där våra hus hade stått.

Där, mitt i byn, satte vi oss att äta medhavd lunch, som bestod av rökt flundra, surlimpa och kaffe. Sedan vandrade vi vidare ut till fyren på gamla vägar och stigar, som vi kände igen sedan barndomen. Allt var så lyckat, eftersom vi slapp se en massa ruiner, utan bara såg en vacker natur. Framemot kvällen styrde vi åter kosan mot hamnen, för att resa därifrån. Då hade vinden mojnät, och solen lyste så vackert på vågorna när vi vinkade adjö till vår kära lilla ö.

Ett varmt tack till alla som hjälpte oss att uppleva allt det vackra, och bli ett minne rikare för livet!

Aastal 1988 praotus uks Noarootsi, 1989 Vormsile, 1990 Runnu. Tänavune suvi lisas neile Suur-Pakri ja Osmussaare. Järge jäävad ootama Väike-Pakri, Naissaar ja Paldiski. Osmussaare sõidust, mis toimus ilma suurema kärata, on aga toimetusel pakkuda jällegi kaks lugu. Põline osmussaarlane Ingeborg Erkas oli üheks rootsipoolseks eestvedajaks sellel sõidul. Teise pildi maalib meie ette Eesti Raadio toimetaja Mari Tarand, kes paarkümmend aastat tagasi Vihterpallu oma suvekodu rajas ja seeläbi ka ise otsapidi eestirootsluse asjadesse on sisse elanud.

År 1988 slogs dörren till Nuckö upp på glänt, 1989 skedde det samma med Ormsö, 1990 var Runös tur. Förra sommaren öppnades Stora Rågö och Odensholm. Nu tår Lilla Rågö, Nargö och Rågervik och väntas på sin tur. Om resan till Odensholm som skedde utan större uppseende, har redaktionen åter två berättelser att bjuda på. På denna resa var Ingeborg Erkas, en född odensholmare en av initiativtagarna. Den andra bilden skall målas av Mari Tarand, redaktör vid Estlands Radio, som för tjugotalet år sedan skaffade sig ett sommarställe i Vippal ch som därmed också på sätt och vis har levt sig in estlandssvenskhetens problem.

LIHTNE LUGU LAPSEPÕLVEMAAST

Mari Tarand

Tuulisel augustihommikul läksid Dirhami sadamast teele kaks mootorpaati, kummassegi mahtus kümme inimest, suund võeti Osmussaarele. Esimese satsiga läksid teele Osmussaare rootslased, kes Valter Erkase juhtimisel lõpuks ometi olid teoks tegemas oma unistust - veel kord elus pääseda oma kodusaarele. Loa taotlemine võttis aega, kirjad käisid Sevardnadzeni välja. Tänavu kevadel kutsuti Valter Erkas Stockholms Nõukogude konsulaati ja öeldi: võite sõita. Eestis aitasid asja korraldada Eestirootslaste Kultuuri Seltsi inimesed. Nemad tulid ka saarele kaasa kunagiste saareelanike valu ja meeleliigutust jagama. Paadid käisid veel teisegi korra Dirhami vahet. Saare rannas ootas päevinäinud veoauto, taburetid tallale toeks, ronisime autokasti ja sõit läks saare südamesse, kunagise kiriku ja kalmuaia juurde. Veoauto tuli sõjaväeosast. Väike garnison ja kaks perekonda venelastest majaka-vahte on praegu saare ainsad asukad. Et aga Valter Erkasel oli kindel soov ja tahtmine korraldada endiste saarlaste ja sõdurite kokkusaamine, tuli garnisonikomandör ise asja uurima. Lepiti kokku, et pärast jumalateenistust tuleb ühine teejoomine vana küla asemel.

Siis kihutas veoauto minema ja jättis kadakate vahele rohtukasvanud kalmude juurde salkkonna inimesi, kes koondusid lagunenu kirikutorni alla kuulama Haapsalu kirikuõpetajat Tiit Salumäed. Päike paistis, tuul hõljutas hiliseid lilli, Liia Salumäe saatis väikesel kaasaskantaval orelil rootsikeelseid koraale, Valter Erkas tõlkis neile, kes eesti keelt ei osanud - paljudel olid ju kaasas rootslastest abikaasad.

*Aastad ja ajastud
tulevad ja lähevad,
põlv järgneb põlvele lennates ...*

Sajandeid oli siin, Eestimaa ühel väikesel saarel püsinud rootsi asustus. Valter Erkas teab oma esivanemaid kümme inim põlve tagasi. 1939. aastal lõppes see rahulik ja turvaline elu, ultimaatum kõlas: 10 päeva jooksul tuleb saarelt lahkuda. Pole siis ime, et oma kodudest välja aetud inimesed sõja lõpupäevil pidasid õigeks Eestist lahkuda, minna emamaale Rootsi, sest siinne põliskodu oli neilt võetud. Osmussaare sõjaaegne käekäik ja siin toimunud tragöödiad on omaette peatükk. Nagu väidab ajaloolane Mati Limbak, on Osmussaare kaitsmisest kirjutatud mitu köidet võltsitud ja väär ajalugu. Tõde ootab päevalgele toomist.

EN ENKEL HISTORIA OM BARNDOMSHEMMET

av Mari Tarand

En blåsig augustimorgon lade två motorbåtar ut från Dirhamns hamn, de båda båtarna rymde ett tiotal människor. Kosan ställdes mot Odensholm. Med den första båten gav sig Odensholms svenskar i väg under ledning av Valter Erkas. De var äntligen på väg att förverkliga sin dröm - att än gång i livet komma till sin hemö. Det tog tid att utverka ett tillstånd, brevväxlingen nådde t.o.m. självaste Sjevardnadze. I våras blev Valter Erkas kallad till det sovjetiska konsulatet i Stockholm där man sade: ni får resa. I Estland hjälpte personer från det estlands-svenska samfundet till med att ordna allting. De följde också med till ön för att dela de f.d. öbornas smärta och sinnesstrinningar. Båtarna gjorde ytterligare en tur mellan ön och Dirham. På öns strand väntade en illa medfaren lastbil på vars flak vi tog oss upp med hjälp av taburetter, därefter gick färden mot öns mittersta del, till den f.d. kyrkan och kyrkogården. Bilen kom från ett militärförband. Den lilla garnisonen och två ryska fyrvaktarfamiljer är i dag öns enda invånare. Men eftersom Valter Erkas hade en fast önskan och vilja att ordna ett möte mellan f.d. öbor och soldater, så kom garnisonschefen själv att undersöka saken. Man kom överens om att efter gudstjänsten skulle dricka te tillsammans på platsen där byn en gång funnits.

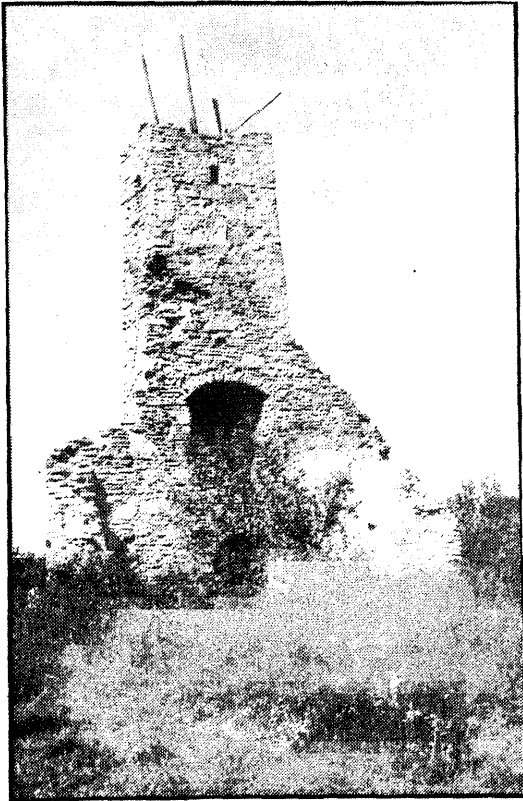
Så rusade bilen i väg och lämnade bland enbuskar mellan gräsbevuxna gravkullar en skara människor som samlades vid det förfallna kyrktornet för att lyssna till präst Tiit Salumäe från Hapsal. Solen sken, sena blomster vajade i vinden, Liia Salumäe ackompanjerade svenskspråkiga koraler på en liten bärbar orgel. Valter Erkas översatte för dem som inte kunde estniska - många hade ju rikssvenska makar med.

*Tidevarv komma,
tidevarv försvinna,
släkten följa släktens gång.*

I flera århundraden hade här på en liten estnisk ö, svensk bebyggelse bestått. Valter Erkas känner namnen på sina förfäder tio släktled tillbaka i tiden. År 1939 tog det fridfulla och trygga livet slut, slutat med löd: ön skall utrymmas inom 10 dagar. Därför var det inget att undra över att människor som kördes ut från sina hem fann det för gott att i krigets slutskede lämna Estland, och återvända till moderlandet Sverige. Eftersom de här ju berövades sina fäderneshem. Odensholms öden under kriget och de tragedier som utspelades där är ett kapitel för sig. Såsom historikern Mado Limbak påstår, har det skrivits flera band förfalskad historia om Odensholms försvar under kriget. Sanningen väntar på att bli bragt i dagen.

OSMUSSAAREL PÅ ODENSHOLM

Fotod: Toomas Lillenberga ja Arvo Tarmula

Praegu siin kirikuvaremeil lauldes ja jumalasõna kuulates mõtles mõnigi kindlasti sellele, kui raske oli elu uuesti alustada, kuid et ometi Rootsi neid heatahtlikult vastu võttis, neile tööd ja peavarju võimaldas. Nagu rääkis Valter Erkas, tundsid nad sügiseli surnute mälestamise päeval ometi alati piinavat igatsust kalliste kalmude järele. Ja nüüd tahetakse oma surnuaed korda teha.

Edasi mindi kui palverännakule. Oma kunagise koduküla poole. Aga koduküla ju ei ole enam! Raske oli kuulata: "Minu ema sündis umbes seal nende puude kohal ..."

Istusime murule. Sõdurid tulid, kandes kahevahel suurt kastrulit kuuma teega. See oli siitsamast kadakate vahelt nopitud nõmmliivatee (niisuguse idee andis sõduritele Mark Soosaar). Rootslased tõid välja head ja paremat kosti, Noarootsi mehed aga kasti maitsvat suitsulesta. Sõdurid olid erariides, vaiksevõitu ja kohmakad poisid, kelle peades ei paistnud olevat küll õrnematki aimu selle saare ajaloost. Valter Erkas pakkus neile rootsi sigaretti ja lahustuvat kohvi. Kui pisut keha oli kinnitatud, tõusis vana mees künkakesele (võib-olla oli see tema koduase?), kõhatas hääle puhtaks ja kõneles. Rootsi keeles. Ja palus Haapsalu kooliõpetajast tõlki lugeda seesama kõne siis vene keeles ette. See jutt oli lihtne lugu lapsepõlvemaast, kastemärjast teerajast, kust isa igal hommikul merele kala püüdma läks. Sellest, kuidas suurte riikide suured huvid hävitasid selle kodu kõige julmemal kombel.

Väike salkkond inimesi kogunes künkale Valter Erkase ümber. Nad laulsid oma püha laulu. Kuulajajaks olid mõned sõbrad, mõned võõra maa umbkeelsed sõdurid, puulatvades mühisev tuul ja kaugemal kohisev meri.

Nu när de sjöng vid kyrkoruinen och lyssnade till Guds ord tänkte säkerligen mången på hur svårt det varit att börja livet på nytt, men att Sverige ändå hade välvilligt tagit emot dem, givit dem arbete och tak över huvudet. Som Valter Erkas berättade, varje höst känd man en plågsam längtan efter sina käras gravar. Och nu vill man ställa i ordning sin kyrkogård.

Sedan blev det liksom en vallfärd. Mot sin före detta hemby. Men hembyn finns ju inte mer! Det var tungt att höra någon säga: "Min mor föddes någonstans där dessa träd står ..."

Vi slog oss ner i gräset. Soldaterna kom bärande på en stor kittel med varmt te. Det var kokat på en ört som man hade plockat mellan enbuskarna (idén till detta kom från filmmannen Mark Soosaar). Svenskarna dukade fram de läckerheter de hade med sig. Nucköborna kom för sin del med en hel låda rökt flundra. Soldaterna var civilklädda, lite tystlåtna och klumpiga pojkar, som inte verkade ha någon aning om öns historia. Valter Erkas bjöd dem på svenska cigaretter och snabbkaffe. När man hade styrkt sig med lite mat, steg den gamle mannen på en liten kulle (kanske var där som hans hem legat en gång?), haklade sig och höll ett tal. Och han bad läraren från Hapsal att därefter läsa upp hans tal på ryska. Det var en enkel historia om barndomshemmet, om den daggvåta stigen längs vilken hans far varje morgon gick ner till kusten för att ge sig ut att fiska. Om hur de stora staternas stora intressen förstörde detta hem på det grymmaste sätt.

Den lilla skaran samlades kring Valter Erkas. De sjöng en heliga sång. Publiken utgjordes av några vänner, några soldater av ett främmande land som inte förstod någonting, vinden som susade i trädtopparna och havet som brusade lite längre bort.

Foto: Agnes Callenmark

MÄLESTUSMÄRK HIIUMAA ROOTSLASTELE

Urmas Selirand

On saamas tavaks hiiurootslaste järeltulijate juurteotsingu reisirid esivanemate kodusaarele. Selle suve 18.-20. augustil oli neid kohal juba kolmas bussitais. Oli mitmeid, kes juba teist reisi, aga ka hulka esmakäijaid.

Seekordse reisi põhieesmärgiks oli ent esivanemate mälestuse jäädvustamine. Nimelt võttis juba kevadtalvel Hiiumaa tuntuim koduloomees, õpetaja ja koorijuht Evald Teras üles idee tähistada mälestuskiviga hiiurootslaste Lõuna-Ukrainasse küüditamise 210 aastapäeva.

Ideest haarati kinni ja Lauka külanõukogu esimehe Jaak Tursa ning koduloomuuseumi direktori Urmas Seliranna vedamisel saigi mälestusmärk tehtud. Urmas Seliranna kavand - kujundus Tiina Selirand, konsultant Liivika Krigoltoi - nägi ette kaks ristiasetatud tuuleveski kivi, millest püstisel aastaarvud 1781-1991, lapitisel aga tekst: "HIIUROOTSLASTELE, FÖR DAGÖSVENSKARNA".

ETT MONUMENT ÖVER DAGÖSVENSKARNA

av Urmas Selirand

Det börjar bli vanligt att dagösvenskarnas ättlingar reser till sina förfäders hemö för att söka sina rötter. I somras den 18-20 augusti var det redan den tredje busslasten som var här. Det fanns flera som var här på sin andra resa, men många kom också för första gången.

Huvudsyftet med den här resan var dock att föreviga förfädernas minne. Redan på vårvintern hade Dagös mest kände hembygdsforskare, lärares och körledaren Evald Teras lagt fram idén om att med en minnessten uppmärksamma 210-årsdagen av dagösvenskarnas deportering till Ukraina. Idén vann genast gehör och på initiativ av kommunordföranden Jaan Tursk i Lauka och chefen för hembygdsmuseet Urmas Selirand blev ett monument tillverkat. Enligt den skiss som framställt av Urmas Selirand och utformats av Tiina Selirand, med Liivika Krigoltoi som konsult skulle monumentet bestå av två korslagda kvarnstenar från öns väderkvarnar där den upprätta stenen bar årtalen 1781-1991 och den vågrätta inskriften HIIUROOTSLASTELE, FÖR DAGÖSVENSKARNA.

Men så lätt gick det inte, en av kvarnstenarna den som stod vid Röicks prästgård blev nämligen stulen. Lyckligtvis stoppade materialbristen inte arbetet, Karl Jakobson i Hagaste gav en ny sten. Monumentet färdigställdes av stenhuggare Märt Rannast i Lauka och fundamentet tillverkades av Sulev Pihel i Viskoosa. På morgonen den 20 augusti kl. 10.00 samlades alla inblandade till på en av Dagös heligaste platser - Korsberget, där Röicks pastor Carl Forsman för 210 år sedan höll den sista gudstjänsten för sina landsmän före den långa vandringen.

Den högtidliga ceremonin öppnades av Evald Teras som höll också ett anförande om små folks hårda öden och dagsösvenskarnas roll i öns historia. Den svenska resebyrån hade inbjudit adjunkten Jaanus Jalakas att inviga minnesstenen. Ett trevligt tal hölls av Ervin-Johan Sedman som också tolkade sig själv. Också Estlands biträdande kulturminister Voldemar Promet talade. I namn av dagösvenskarnas ättlingar talade viceordföranden för föreningen Svenskbyborna, Karl-Olof Hinas från Gotland, vars förfäder bodde i Koidma by. Mellan talen sjöng man omväxlande svensk- och estniskspråkiga sånger. Minnesstenen avtäcktes av Jaak Tursk och Karl-Olof Hinas, vid stenen som var smyckad med estniska och svenska flaggor och blommor i svenska nationalfärger stod två folkdräktklädda småflickor som hedersvakter. Det togs många

Kõik ei tahtnud sugugi lihtsalt laabuda, nimelt varastas keegi halb inimene ühe Reigi pastoraadi juurde varutud veskikividest. Õnneks ei jäänud töö materjalipuuduse taha, uue kivi annetas Karl Jakobson Hagastest. Mälestusmärgi tegi valmis kiviraider Märt Rannast Laukalt, aluse valmistas Sulev Pihel Viskooasast.

20. augusti hommikul kell 10.00 kogunesid asjaosalised Hiiumaa ühte pühamasse paika - Ristimäele, kus 210 aastat tagasi Reigi pastor Carl Forsman oma kaasmaalastele viimase jumalateenistuse enne pikka rännuteed pidas.

Piduliku talituse avas ja pidas kõne väikerahvaste karmit saatusel ja hiiurootslaste osast Hiiumaa ajaloo Evald Teras. Rootsi turismifirma oli kutsunud kivi õnnistama abiõpetaja Jaanus Jalaka. Mõnusalt kõneles ja tõlkis ennast ise olderman Ervin-Johan Sedman Eestirootslaste Kultuuri Seltsist. Sõna võttis ka Eesti kultuuriministri asetäitja Voldemar Promet. Hiiurootslaste järeltulijate nimel kõneles ühingu "Svenskbyborna" aseesimees Karl-Olof Hinas Gotlandilt, kelle esivanemad pärit Koidma külast. Kõned vaheldusid rootsi- ja eestikeelsete lauludega. Katte mälestusmärgilt eemaldasid Jaak Tursk ja Karl-Olof Hinas, auvalves seisid Eesti ja Rootsi lippude ning rootsi rahvusvärvides lilleseadega dekoreeritud kivi juures kaks rahvarõivais pisitüdrukut. Tehti ohtralt fotosid, sündmus jäädvustati videolindile. Järgnenud pidulikul lõunal "Rannapaargus" peeti taas kõnesid.

Ära sõideti kerge ebalusega hinges, sest riigipöördekatse Moskvast polnud veel lõppenud. Sestap riputas turismifirma bussi aknad rootsi riigilippe täis ja andis kõva käsu kõigil vaid rootsi keelt kõnelda, kuna inglise keel pidavat sovjeti sõdurile kahtlane tunduma. "Nord Estoniale" ja koju jõuti siiski vahejuhtumiteta.

Ristimäel ja Hiiumaal on aga üks vaatamisväärsus lisaks - omapärane kivirist, mis meenutamas ja tutvustamas ühe Eestimaa rahvakillu saatust.

Fotod: Mart Mõniste

bilder av ceremonin och hela evenemanget spelades in på video. På den högtidliga middagen på restaurangen Rannapaargu hölls fler tal.

Man reste bort, med en viss tveksamhet i själen, för kuppen i Moskva var ännu inte över. Därför hängde resebyrån bussfönstren fulla med svenska flaggor och gav en sträng order om att alla bara skulle tala svenska då engelska skulle künde låta misstänksam för sovjetsoldaterna. Men alla kom till Nord Estonia och så småningom hem utan några incidenter.

Dagö och Korsberget har nu fått en sevärdhet till - en egenartad stenkors som påminner och berättar om det öde som drabbat en folkspillra i Estland.

- **Ülal:** Ukrainasse välja rändama sunnitud hiiurootslased rajasis seal oma küla Gammalsvenskby. Nende järglasi Rootsis ühendab ühing "Svenskbyborna". Hiiumaal oli seekord ühingu aseesimees Karl-Olof Hinas.
- **Vasakul:** Õpetaja Jaanus Jalakas ja kodu-uurija Evald Teras mälestusmärgi avamisel.
- **Ovan:** Föreningen Svenskbyborna i Sverige förenar ättlingar till dagösvenskarna i Gammalsvenskby i Ukraina. På Dagö var deras vice ordförande Karl-Olof Hinas.
- **Till vänster:** Kyrkoherde Jaanus Jalakas och hembygdsforskare Evald Teras vid minnesstenens avtäckande.

ESIMENE VABAÕHUMUUSEUM EESTIS

Vanu ajalehti lehitsenud
Ervin-Johan Sedman

On igati tähelepanuvääriv eestirootslaste initsiatiiv oma arhitektuuripärandi säilitamisel ning etnograafilise ainese eksponeerimisel. 1935. aasta 3. ja 12. augusti "Päevalehe" numbrid kirjeldavad muuseumi avamist Väike-Pakril:

"Pühapäev (11.08.1935) kujunes Pakri saarel kohaliku rootsi seltskonna suureks rahvuslikuks pidupäevaks, millest võttis osa ligemale 1000 inimest lähedailt asetsevalt saartelt, Tallinnast ja Rootsist. Avati esimene nn. vabaõhumuuseum ja peeti sel puhul suur rahvuslik vabaõhukätkus, millest võttis osa haridussotsiaalministeeriumi esindajana dir. G.Ney, Rootsi rahvapäevakooli rektor Per Söderbäck, 40-liikmeline rootslaste ekskursioon ja peaaegu kogu kohalik rootsi koloonia.

Eellõunal saabus kohale dir. G.Ney, keda võeti vastu selleks ehitatud auväravas hümni saatel. Peokõne pidas Rootsi Haridusseltsi esimees, riiginõukogu liige Söderholm, kuna vaimuliku pühitsemistalituse pidas praost Nilsson. Laulis Riguldi segakoor ja Noarootsi meeskoor. G.Ney avaldas oma tervituskõnes rõõmu rootsi seltskonna tähelepanuväärt ettevõtte üle, kuna meil puuduvad vabaõhu-muuseumid, mille asutamised väärivad järeletemist.

Õhtu lõppes suure rahvapeoga, kus rahvariites esinejad kandsid ette rahvalaule ja -tantsu. eriti kõitsid vaatajaid Pakri saare tantsugrupi ettekanded. Trupp on oma varasemate esinemistega leidunud tunnustust Rootsiskä. ...

... Kodumuuseumi asutamise mõte tekkis kohalikel elanikel - eesti rootslasil - juba mõni aeg varem, kuid seni puudusid vajalikud ruumid. Mõõdunud talvel aga õnnestus hankida Rootsi Haridusseltsilt väikest toetust, mille abil osteti muuseumihooneks suitsutare. Hoone lammutati ning veeti ümberehitamiseks kohaliku algkooli maa-alale. Tare on varustatud uue, nägusa õlkatusega ...

... Uus avatud muuseum koosneb talutare kolmest ruumist: köögist, elutoast ja sahvrist. Hoone on üle 200 aasta vana ja seal leiduvate esemete arv üle kahesaja ...

... Mainimisväärt on kohalike elanike suur vastutulelikkus asja algajaile. Iga päev täienevad kogud uute esemetega."

Nõukogude sõjaväebaasi moodustamisel 1939. aastal olid Pakri saarte rootslased sunnitud lahkuma kodudest ning nad asusid ümber emamaale Rootsi. Muuseumi varad toodi siis mandrile, kust osa sattus ka Eesti Rahva Muuseumi. Vastloodud Eestirootslaste Muuseum kui Pakri Muuseumi õigusjärglane, loodab, et kõik nii hajavil kui koondatud esemed leiavad taas kodutee.

DET FÖRSTA FRILUFTSMUSEET I ESTLAND

Ervin-Johan Sedman
har bläddrat i gamla tidningar

Estlandssvenskarnas initiativ att bevara och presentera sitt arkitekturarv och etnografiska material, är verkligen beundransvärd. I tidningen Päevaleht av den 3 och 12 augusti 1935 återges en skildring av museinvigningen på Lilla Rågö:

"Söndagen (11.08.1935) blev för det svenska samhället på Rågö en nationell fest-dag, där nära 1 000 människor från de närliggande öarna, samt Tallinn och Sverige deltog. Man öppnade det första s.k. friluftsmuseet och med anledning av detta hölls ett högtidsmöte ute i det fria, där bland andra direktör G. Ney deltog som representant för utbildnings- och socialministeriet, rektorn för den svenska folkhögskolan Per Söderbäck, och en resegrupp på 40 rikssvenskar och nästan hela den lokala svenska kolonin.

På förmiddagen anlände direktör G. Ney, som mottogs vid en för tillfället rest och smydd hederssport till tonerna av nationalsången. Ett festtal hölls av ordföranden för Svenska Odlingens Vänner, ... den andliga invigningsceremonin hölls av prost Nilsson. Rickuls blandade kör och Nuckös manskör sjöng. G. Ney uttryckte i sitt hälsningstal sin glädje över det lokala svenska samhällets tänkvärda företag. Då det hos oss saknas friluftsmuseer, är det svenska exemplet att grunda det här museet, efterföljansvärt. ...

Aftonen slutade med en stor folkfest, där folkdräktsklädda dansare och sångare uppträdde med folkdanser och -visor. Särskilt fängslades publiken av Rågö danslag. De har med sina tidigare främträdanden vunnit erkännande även i Sverige. ...

Tanken att grundlägga ett hembygdsmuseum uppkom hos ordsbor - estlandssvenskarna - redan åtskilligt tidigare men hittills saknades nödvändiga lokaler. I vintras lyckades man dock få litet bidrag av Svenska Odlingens Vänner, med hjälp av vilket man köpte en rökstuga att omvandras som museibygnad. Stugan plockades isär och forslades till den lokala folkskolans tomt för att återuppbyggas. Stugan är försedd med ett nytt, snyggt halmtak. ...

Det nyöppnade museet består av bondstugans tre rum: kök, kammare och skafferi. Byggnaden är över 200 år gammal och antalet föremål som finns där är mer än tvåhundra. ...

Ortsbornas hjälpsamhet mot initiativtagarna, till företaget har varit beundransvärd. Samlignarna får dagligen ett tillskott i form av nya föremål."

När den sovjetiska militärbasen anlades 1939, var rågösvenskarna tvungna att lämna sina hem och flyttade till moderlandet Sverige. Museets samlingar fördes då över till fastlandet, där en del av dem även råkade i Estniska Folkets museum. Det nygrundade Estlandssvenska Museet hoppas att som såsom juridisk efterträdare till Rågö-museet få alla föremål, som finns spridda över landet åter finna vägen hem.

ELIN AHLBERG IN MEMORIAM

Kui palju siin ilmas seisab üleval armastuse najal ja kui palju peavad endast ära andma need, kes armastusega oma teed käivad, seda teised tihti ei näe.

Läbi aastate kandis üks tüdruk mälestust oma armsast kodusaarest. Ta kogus enda ümber need, kes tal aitasid kodu mälestust hoida. Üheskoos lootsid nad ja uskusid, et koord jõuavad nad jälle koju. Ning laulsid selle lootuse ja usu kinnituseks laule kodust, oma Vormsist.

Kui esimesed lootusekiired pärast jäiseid surmatalvi jälle kodusaare maid soojendama pääsesid, oli tüdruk esimene, kes mulda läks harima. Koduaeda ja kirikuaeda. Tema rõõm uuesti tärkava elu üle tõi kaasa ka teised, kellega koos oli kantud valusat igatsust. Ja kui aed õitses, kutsus tüdruk kokku kõik sõbrad, et üheskoos tänada Loojat ja paluda õnnistust sellele maale. Ka kõik teised olid kutsutud, et nemadki sellest rõõmust ja lootusest osa saaksid.

Aga pikkade aastate ootus ja raske töö talvest tõusnud aias tegid oma töö. Tüdruk väsis. Esiti kadus helk ta juustelt, siis helin ta häälest. Vaid silmad särasid viimseni ja hing oli täis valusat armastust. Siis tuli öö. Öös läks tüdruk sinna, kuhu lähevad lõplikult väsinud.

Ka seal tuleb uus päev. Ka seal on sõbrad, ammused, armsad ja lähedased. Aga meil siin pole enam selle tüdruku mälestusi lapsepõlvest mere kaldal. Ega tema armastust.

Hur mycket i världen består tack vare stöd av kärleken? Och så mycket som de som lever sitt liv av kärlek ger av sig själva, ser oftast ej de andra.

Genom åren bar en flicka minnen från sin kära hemö. Hon samlade kring sig dem, som hjälpte henne att minnas hemmet. Tillsammans hoppades och trodde de, att de en gång åter skulle komma hem. Så för denna längtan och tro sjöng de sänger om sitt hem, om sitt Ormsö.

När de första strålarna om hopp åter kom att värma hemöns mark, efter isande dödsvintrar, var flickan den första att bruka jorden. Hemmets jord och kyrkans jord. Hennes glädje över det återigen spirande livet drog med även andra, med vilka man hade känt en plågsam längtan. Och när gården blomstrade, samlade flickan ihop alla vänner, för att tillsammans tacka Skaparen och be om välsignelse för detta land. Och även alla andra var bjudna, så att också de skulle kunna ta del av glädjen och hoppet.

Men många, långa års väntan och hårt arbete i den av vintern hårt drabbade gården gjorde sitt. Flickan tröttades. Först försvann glansen från hennes hår, sen klangen i hennes röst. Endast ögonen glänste till slutet och själen var fylld av smärtsam kärlek. Då kom natten. På natten gick flickan dit, dit de slutligen trötta går.

Även där gryr en ny dag. Även där finns vänner, gamla vänner, kära och nära. Men vi här har ej längre flickans minnen från barndomens havsstrand. Ej heller hennes kärlek.

Meie seltsile ja ajalehele on tulnud palju õnnesoove Eesti iseseisvuse puhul. Soomerootsi haridusühingu *Svenska folkskolans vänner* tervitus kõlab nii:

"Et õnnitleda Eestirootslaste Kultuuri Seltsi Eesti iseseisvuse puhul, on ühing *Svenska folkskolans vänner*, esimees Carl Jacob Gardberg, sekretär Christoffer Grönholm, teinud annetuse fondile *Svensk hyllningsfond*, mis on asutatud rootsikeelse hariduspüüde toetuseks. See on rõõmupäev meile kõigile."

Täname ühingu *Svenska folkskolans vänner* ja kõiki teisi, kelle süda on olnud meiega meie vabadusvõitluses.

Eestirootslaste Kultuuri Selts
Ajaleht "RONOR"

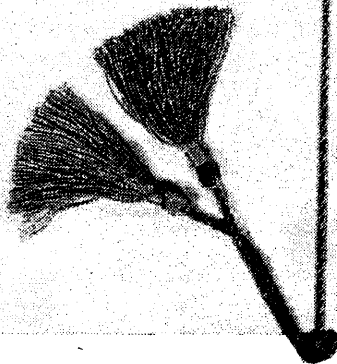
Många gratulationer till vårt samfund och tidning har kommit med anledning av Estlands självständighet. Den finlandssvenska bildningsorganisation *Svenska folkskolans vänner* hälsning låter så här:

"För att hylla Samfundet för Estlandssvensk Kultur med anledning av Estlands självständighet har Svenska folkskolans vänner, ordf. Carl Jacob Gardberg och sekr. Christoffer Grönholm, överlämnat en gåva till Svensk hyllningsfond stiftad för understödande av svenska bildningssträvanden. Detta är en glädjens dag för oss alla."

Vi tackar *Svenska folkskolans vänner* och alla andra, vars hjärta varit med oss i vår frihetskamp.

Samfundet för Estlandssvensk Kultur
Tidningen RONOR

*Detta är en glädjens dag
för oss alla...*

För att hylla

*Samfundet för Estlandssvensk Kultur
med anledning av
Estlands självständighet
har
Svenska folkskolans vänner
ordf. Carl Jacob Gardberg sekr. Christoffer Grönholm
överlämnat en gåva till*

SVENSK HYLLNINGSFOND

stiftad för understödande av
svenska bildningssträvanden

Svenska folkskolans vänner

THOMAS LORENTZ

75

Foto: Jaan Röömus

28. novembril sai Thomas Lorentz 75 aastaseks. Ta on sündinud ja üles kasvanud Ruhnu. Juba väga noorena pidas ta organistiametit oma kodusaare koguduses. Mõne aja oli ta ka Ruhnu vallasekretär.

Kui Thomas Lorentz 1944. aastal Rootsi tuli, avanes tal võimalus jätkata oma muusikaõpinguid, mida ta oli Stockholmis alustanud juba 1930-ndail aastail. Samal ajal valmistas ta end ette tööks kaubandusalal. See kahele alale pühendumine õnnestus: Stockholmi ooperiteater ja paljud laulukoorid, nende seas ka eesti koorid, said endale tugeva esimese tenori, üks Stockholmi suureteatrite aga hinnatud laekuri.

Suure osa oma vabast ajast, pensionärina aga samahästi kui kogu oma aja on Thomas Lorentz pühendanud kaasmaalastele eestirootslastele. Palju aastaid on ta olnud Svenska Odlingens Väneri juhatuses, sellest kümmekond aastat esimehena. "Kustboni" väljaandmine on talle alati südameasjaks olnud. Oma esimeheaastatel oli ta ajakirja vastutav väljaandja, aastast 1989 selle toimetaja.

Thomas Lorentzi kontaktid paljude ühingute ja teaduslike seltsidega nii Rootsis kui välismaal on tähendanud eestirootslaste kultuuripärandile väga palju. Täiesti eriline olukord on viimastel aastatel tekkinud seoses olude muutumisega Eestis. Sellega on esile kerkinud hulk küsimusi ja probleeme, mis on nõudnud aega ja leidlikkust. Eestirootslaste Kultuuri Seltsiga on tal selle loomisest peale olnud usalduslik ja tulemuslik koostöö. Eriti soojalt on ta süda tuksunud kodusaarele Ruhnule. Tema tulihingelisel eestvedamisel on Ruhnu Püha Magdaleena kirikule muretsetud uus kell ja uus suurepärase orel!

Suure panuse eest eestirootslaste seltsi- ja kultuuritöös sai Thomas Lorentz 1990. aastal eestirootsi kultuuristipendiumi. Ta on ka Svenska Odlingens Väneri auliige. Kaasmaalased läänemere mõlemal kaldal tänavad juubilarit Thomas Lorentzi tema ennastsalgava töö eest eestirootsi kultuuripärandi kaitsmisel ja soovivad talle veel palju viljakaid tööaastaid.

Elmar Nyman

Den 28 november fyllde Thomas Lorentz 75 år. Han är född och uppvuxen på Runö. Redan vid mycket unga år skötte han organistbefattningen i sin hemörs församling. Han var en tid också kommunalsekretärer på Runö.

Efter ankomsten till Sverige 1944 fick Thomas Lorentz tillfälle att fortsätta sina redan under 1930-talet i Stockholm påbörjade musikstudier samtidigt som han förberedde sig för ett yrke inom det merkantila området. Denna dubbla satsning blev lyckosam: Stockholmsoperan och många sångköror, även estniska, fick en duktig förstätenor och ett av Stockholms storföretag en uppskattad kamrer.

En stor del av sin fritid - under penisonsåren så gott som hela sin tid - har Thomas Lorentz ägnat sina estlandssvenska landsmän. I många år har han tillhört Svenska Odlingens Väners styrelse, under ett decennium som dess ordförande. Utgivningen av Kustbon har alltid varit en hjärtesak för honom. Under sin ordförandetid var han tidskriftens ansvarige utgivare och sedan 1989 är han dess redaktör.

Thomas Lorentz kontakter med olika föreningar och vetenskapliga samfund, svenska såväl som utländska, har varit av stor betydelse för det estlandssvenska kulturarvet. En alldeles speciell situation har under de senaste åren uppstått i och med att förhållandena i Estland ändrats. En uppsjö av frågor och problem har dykt upp som krävt engagemang och konstruktiv fantasi. Med Samfundet för Estlandssvensk Kultur i Estland har han alltsedan detta samfunds start haft ett förtroendefullt och givande samarbete. Särskilt varmt har hans hjärta klappat för hemöns Runö. Han har varit eldsjälens när det gäller att skaffa S:a Magdalena kyrka ny klocka och en ny, magnifik orgel! För sina stora insatser för det estlandssvenska förenings- och kulturarbetet har Thomas Lorentz tilldelats 1990 års estlandssvenska kulturistipendium. Han är också hedersledamot av Svenska Odlingens Väner.

Landsmän på ömse sidor av Östersjön tackar jubilaren Thomas Lorentz för hans självupppoffrande arbete för bevarandet av det estlandssvenska kulturarvet och tillönskar honom ännu många givande arbetsår..

Elmar Nyman

ÕNNESOOVID

Ester Gjardman 15. oktoobril 55
 Teet Jõerüüt 15. oktoobril 50
 Alma Primakova 16. oktoobril 70
 Heljo Tarto 11. novembril 65
 Agnes Tomson 18. novembril 60
 Miralda Ahlberg 20. novembril 70
 Evald Tellas 26. novembril 70
 Tiina-Reet Koppelmaa 1. detsembril 50
 Ella-Mercedes Sirel 4. detsembril 65
 Heiri-Aime Rebane 7. detsembril 55
 Olle Lindström 12. detsembril 65
 Ivi Tamm 18. detsembril 55
 Aino Siimberg 30. detsembril 65

LYCKÖNSKNINGAR

Heino Relvik 9. jaanuaril 70
 Tiiu-Malle Mett 18. jaanuaril 50
 Virve Villemson 30. jaanuaril 65
 Sigrid Kaustel 11. veebruaril 80
 Lembit Pärnaste 13. veebruaril 65
 Leelo Lall 20. veebruaril 70
 Aleksander Slet 27. veebruaril 70
 Aino Sillamägi 3. märtsil 60
 Tamara Seeman 5. märtsil 70
 Johannes Küttis 14. märtsil 65
 Evi Juhkam 17. märtsil 60
 Harry Wahlsberg 17. märtsil 65

KROONIKA

■ Augustis tuli Ivar Rütli tagasi Rootsist täiendusõppelt ja asus tööle ajaloo- ja rootsi keele õpetajana Noarootsi Gümnaasiumis. Temaga koos tuli Rootsist esimene suurem hulk teaduslikku kirjandust seltsi loodavale teaduslikule raamatukogule Noarootsis, millest saab Noarootsi kultuurikeskuse üks osa. Raamatud on muretsetud ühingu Svenska Odlingens Vänner ja Eestirootslaste Kultuuri Seltsi ühisprojekti raames. Projekti toetab rahaliselt Rootsi välisabiastutus SIDA.

■ Veel teinegi samade partnerite ühisprojekt SIDA toetusel hakkab tulemusi andma. Augusti lõpus ja septembri alguses olid Noarootsi Gümnaasiumi teise klassi õpilased keelepraktilal Rootsis. Lisaks SOV-le võtsid keelepraktika korraldamisest osa Svenska Odlingens Nya Generation ja Svenska Institutet. Meie lehe järgmises numbris saab sellest lähemalt lugeda.

■ Samal ajal kui gümnaasiumi teine klass oma aasta jooksul õpitud Rootsis proovile pani, alustas Noarootsi Gümnaasiumis tööd uus klass. Katsete põhjal võeti vastu 28 uut õpilast. Tähelepanuväärne on, et õige paljud õpilased on Hiiumaalt, kõige kaugem aga Kagu-Eestist Võrumaalt.

■ 5-7. oktoobril toimus Noarootsi Gümnaasiumis seminar rootsi keele õpetajatele Eestis. Seminari korraldas Riksföreningen Sverigekontakt. Lektoriteks olid Sverigekontakti peasekretär Lennart Limberg, Rootsi Instituudi töötaja, praegu Soomes Põhjala Keelte- ja Infokeskuses töötav Göran Huss, eestirootsi ajaloo uurija Jörgen Hedman ja Põhjala ühingu esimees Varbergist Per Ivar Nilsson. Iga seminarist osavõtja sai kingituseks mitmesugust õppematerjali, muuhulgas ka Rootsi Instituudi uue rootsi keele õpiku. Aitäh!

■ 7. novembril võttis Rootsi kuningas Carl XVI Gustaf vastu meie seltsi liikme Margus Laidre, kes andis üle oma volikirjad Eesti Vabariigi saadikuna. Soovime värsketele saadikule õnne!

KRÖNIKA

■ I augusti ätervände Ivar Rütli från fortbildning i Sverige och påbörjade sitt arbete som lärare i historia och svenska språket vid Nuckö Gymnasium. Med sig hade han en första större försändelse av vetenskaplig litteratur för samfundets vetenskapliga bibliotek på Nuckö, som är i vardande och som skall bli en del av Nuckö kulturcenter. Böckerna har anskaffats inom ramen för ett samprojekt mellan Svenska Odlingens Vänner och Samfundet för Estlandssvensk Kultur. Projektet får penningbidrag av den svenska biståndsorganisationen SIDA.

■ Ytterligare ett samprojekt mellan samma partners med bistånd från SIDA håller på att bli fruktbart. I slutet av augusti och början av september var elever från andra årskursen i Nuckö Gymnasium på språkpraktik i Sverige. Utöver SOV svarade Svenska Odlingens Nya Generation och Svenska Institutet för arrangemanget. Om detta får man läsa mera i vår tidnings nästa nummer.

■ Samtidigt som elever från andra årskursen i Sverige provade ut det som mde lärt sig under ett år, påbörjade en ny klass sina studier i Nuckö Gymnasium. Enligt provens resultat antogs 28 nya elever. Det är märkvärdigt att ett relativt stort antal av dem kommer från Dagö, den mest långväga eleven kommer från Võrumaa i sydöstra Estland.

■ Den 5-7 oktober hölls i Nuckö Gymnasium ett seminarium för svensklärare i Estland. Seminariet ordnades av Riksföreningen Sverigekontakt. Lektorer var Lennart Limberg, generalsekreterare för Sverigekontakt, Göran Huss från Svenska Institutet som numera är verksam vid Nordiska Språk- och Informationscentret i Finland, forskare i estlandssvensk historia Jörgen Hedman och ordföranden i Föreningen Norden i Varberg, Per Ivar Nilsson. Varje seminariedeltagare fick en gåva av diverse studiematerial, inklusive Svenska Institutets nya lärobok i svenska. Tack!

■ Den 7 november mottog Sveriges konung Carl XVI Gustaf medlemmen i vårt samfund, Margus Laidre som överlämnade sitt kreditbrev som ambassadör av Republiken Estland. Vi gratulerar den nyttnämnde ambassadören!

Fredrik Brus

◇ 09.11.1915
† 22.09.1991

Eestirootslaste Kultuuri Selts
mälestab Eestimaa viimast osmussaarlart
ja avaldab kaastunnet omastele.

Samfundet för Estlandssvensk Kultur
sörjer den siste odensholmaren i Estland
och uttrycker sin medkänsla till hans anhöriga.

Signy Elin Ahlberg

◇ 26.03.1933 på Ormsö
† 19.10.1991 på Värmdö

Eestirootslaste Kultuuri Selts
leinab oma lahkunud liiget
ja avaldab kaastunnet omastele.

Samfundet för Estlandssvensk Kultur
sörjer sin bortgångna medlem
och uttrycker sin medkänsla till hennes anhöriga.

NB! Toimetuse aadress on muutunud, meie tänav sai tagasi oma endise nime. Jacob Johann Gonsior (1794-1865) oli Tallinna raehärra, kes pärandas kogu oma varanduse linna vaestehoolekandele.

NB! Redaktionens aadress har ändrats, vår gata har återfått sitt gamla namn. Jacob Johann Gonsior (1794-1865) var rådsherre i Reval, som testamenterade hela sin förmögenhet till fattigvården i staden.

NB! Redaktionen beklagar om någon prenumerant ännu inte fått sin tidning. Skriv gärna och meddela oss om saken.

Toimetus palub vabandust, kui mõni tellija pole oma ajalehte postiga saanud. Palume meile ajalehe aadressil asjast teatada.

Redaktionen beklagar om någon prenumerant ännu inte fått sin tidning. Skriv gärna och meddela oss om saken.

Eestirootslaste Kultuuri Selts Samfundet för Estlandssvensk Kultur

Box 85, 203170 Haapsalu, EESTI/ESTLAND
Fax: (+7 0142) 60 12 47, Telex 173134 ESTO SU

Annetused rublades:
arve nr.161101 / 606
Lääne-Eesti Pangas

Gåvor i rubler:
konto 161101 / 606
i Västra Estlands Bank

Annetused välisvaluutas:
arve nr. 178 099 791
Svenska Handelsbanken

Gåvor i utländsk valuta:
konto 178 099 791
i Svenska Handelsbanken

Ajaleht RONOR Tidning

Väljaandja: Eestirootslaste Kultuuri Selts
Utgivare: Samfundet för Estlandssvensk Kultur

Toimetuse aadress: Gonsiori 34-19
Redaktionens aadress: 200001 Tallinn
EESTI/ESTLAND
telefon (+7 014 2) 42 61 63

Toimetaja Ain Sarv
Redaktör

Tõlkijad Enno Turmen ja Bo Olsson
Översättare

TELLIMINE EESTIS:

Aastakäik 1992 maksab kuni 15.01.1992 24 rubla.
Tellimised saata rahakaardiga aadressil
Postkast 85, 203170 Haapsalu
Rahakaardil peab olema tellija täpne postiaadress ja märkus "RONOR".

PRENUMERATION I SVERIGE:

Årgång 1992 kostar 120 SEK, lösnummer 20 SEK
Adress: RONOR, c/o Svenska Odlingens Vänner
Vikingagatan 25 1/2 tr ned, 113 42 Stockholm
Konto: Postgiro 745405-1

PRENUMERATION I FINLAND:

Årgång 1992 kostar 90 FIM, lösnummer 15 FIM
Adress: RONOR, c/o Svenska Folkskolans Vänner
PB 198, 00121 Helsingfors
Konto: 10066788 i Postbanken, Helsingfors